

ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΙΑΚΟΣ

Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΩΝ ΝΕΑΝΙΚΩΝ
ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ

ΤΟ ΠΑΡΑΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

938.706

Ν19 Α

✓
1988

I^v

1478

ΑΔΙΤΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Συγχά οι έρευνές μας ακολουθούν δικούς τους δρόμους, ανεξάρτητους από τίς προθέσεις μας. Αναδιωρώντας στά δικαστικά άρχεία της Θεσσαλονίκης, γιά νά διερευνήσω τή θεσμική εξέλιξη τών έργατικών συνδικάτων τής πόλης, παρατήρησα πώς από τό σύντακτο ύλικό, που περιέβαλλε τά κυρίως ζητούμενα, πρόβαλλαν στοιχεία που υπάκουαν σέ κανονικότητες καί, συναθροίζοντάς τα, άποκοτούσαν νόημα. Σχηματίστηκε έτσι βαθμιαία μία παράλληλη πορεία οργανωτικών συσσωματώσεων που εξέφραζαν ή άπευθύνονταν στίς νεανικές ήλιξεις. Τά εύρήματα υπαινίσσονταν δυνατότητες επαναδιατύπωσης έρωτημάτων που έκκινούσαν από προσωπικές πολιτικές έμπειρίες καί έρέθιζαν στή μελέτη τής άνάδυσης του νεανικού φαινομένου καί τής άποχωριστάλλωσής τους σέ οικείες, στά χρόνια μας, θεσμικές μορφές.

Παράλληλες αναζητήσεις που άποτυπώθηκαν στην έγερση τής Έπιτροπής Ιστορικού Αρχείου Έλληνικής Νεολαίας, από τους συναδέλφους Σπ. Ασδραχά, Φ. Ηλίου, Τρ. Σχλαβενίτη καί Ι. Γιαννουλόπουλο, χρησίμευσαν γιά νά μορφοποιηθούν οι πρώτες σκέψεις, ώστε νά άνακωινωθούν στό διεθνές συνέδριο «Ιστορικότητα τής παιδικής ήλιξίας καί τής νεότητας» (Άθήνα 1984). Η δημοσίευση τής

Βιβλ. 2ο 180
 ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
 ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΑΣΤΗΡΙΩΝ
 ΔΡ. Β. ΕΤΟΥΣ
 18310
 1007005 1995
 Δ/

ἀνακούωσης στά πρακτικά του συνεδρίου ήσαν προϋόν ενός δευτέρου, μεταβατικού σταδίου επέξεργασίας με άπώτερο στόχο τή συντάξη έκτενέστερης μελέτης. Στο σημείο αυτό ή παρεμβολή του Δ.Ν. Μαρωνίτη οδήγησε στην αύτοτελή έκδοση με τήν προσθήκη συζήτησης που όφειλεται στην έγνοια του γιά τήν ενεργοποίηση του έρευνητικού λόγου.

Ι Η ΑΝΑΚΑΛΥΨΗ ΤΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

Από τήν εξέγερση του Πολυτεχνείου στά 1973 έως τής ταραχές των γηπέδων, από τά εύπεπτη φεστιβάλ των πολιτικών νεολαίων ως τής ρόχ συναιλίες που προκαλουν συγκρούσεις με τήν άστυνομία, οί νεανικές όργανώσεις και τά νεανικά κινήματα δέν έπαιξαν μόνο κεντρικό ρόλο στην επικαιρότητα και τής πολιτικές διαδικασίες, αλλά έγιναν μέρος και τής καθημερινής μας έμπειρίας, των προσωπικών και οικογενειακών χρονικών. Ποιό είναι όμως τό ιστορικό υπόβαθρο αυτής τής εξέλιξης; Ή νεολαία δέν άποτελόνσε πάντοτε ιδιαίτερη κατηγορία πληθυσμού που νά διακρίνεται από τήν παιδική ηλικία και τήν ένηλικίωση. Ούτε τά χρονικά της όρια συνέπτεταν σέ όλες τής κοινωνίες και τής κοινωνικές τάξεις. Ή νεανική ιδιότητα, σύμφωνα με ιστορικούς, όπως ό Philippe Ariès (*Ilarées και γιοί*) και ό John Gillis (*Οί νέοι και ή ιστορία*)¹, άποτελεί τό προϋόν μιās σύμπτωσης δημογραφικών, κοινωνικών και πολιτισμικών μεταβολών, οί όποιες όλολκληρώθηκαν στη δυτική Εύρώπη, στά τέλη του πε-

1. Philippe Ariès, *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*, Παρίσι 1960· γερμα. ή ιταλική έκδοση, *Padri e figli nell'Europa medievale e moderna*, Ρώμη 1983. John Gillis, *Youth and History*, Νέα Υόρκη 1974, οί παραπομπές στην ιταλ. έκδ. *I giovani e la storia*, Μιλάνο 1981.

ρασημένου και στις άρχές του αιώνα μας. Στην ίδια εποχή έμφανίστηκαν και οι νεανικές οργανώσεις. Οι οργανώσεις δηλαδή που άπευθύνονταν στη νεολαία, ιδίαιτερα στην έφηβική ηλικία, ή που δηλώθηκαν ως νεανικές.

Είναι γεγονός ότι τυπικές ή άτυπες συσσωματώσεις και κινήματα, όπου κυριαρχούσαν άτομα νεανικής ηλικίας, υπήρχαν από τις άρχές του 19ου αιώνα. Νέοι έπληθς στελέχωναν και ήγουνταν στά πρωτοεμφανιζόμενα πολιτικά κινήματα όχι μόνο κατά τόν περασμένο αιώνα. Δέν διεκδικούσαν όμως για τόν έαυτό τους τόν όρισμό της «νεολαίας» ή του «νεανικού κινήματος» και δέν άπευθύνονταν σέ μια ιδιαιτέρα κατηγορία του πληθυσμού μέ πρώτο κριτήριο την ηλικία· ούτε είχαν μια δραστηριότητα προσαρμσμένη σ' αυτή ή διάσταση της νεανικότητας. Η νεανικότητα περιοριζόταν μόνο στις στρατιωτικές της διαστάσεις — άλκή και ένθουσιασμός — ή, όταν άφορούσε πολιτικές δραστηριότητες, χρησιμοποιούνταν ως έκκληση για την επέκταση της έξουσίας. Μέ την έκκληση της νεανικότητας ή πολιτική άντιθεση μπορούσε νά συρρικνωθεί στη φυσική άντιθεση γιών και πατεράδων. Η έμφάνιση έπομένως στην αιμπή του αιώνα οργανώσεων που διεκδικούσαν ή πρόβαλλαν την ιδιαιτερότητα της νεανικής ηλικίας άποτελεί νέο γεγονός που έχει την έκταση και τόν πλόντο ενός πολιτισμικού φαινομένου. Ο όρος «πολιτισμικό» άφορά τόσο την πολιτικότητα των παρχόντων που τό προσδιορίζουν ιστοριογενετικά όσο και τίς νέες λειτουργίες που συνεπαγόταν αυτό τό ίδιο μέσα στις μαζικές κοινωνικές του αιώνα μας.

Η δεύτερη βιομηχανική επανάσταση, ή συγχέν-

τωση μεγάλων μαζών στις πόλεις, ή στοιχειώδης έκπαίδευση και ή επέκτασή της σέ χρόνο και σέ μεγαλύτερες μάζες, ή υποχρεωτική στρατιωτική θητεία, οι νέες σχέσεις των μαζών μέ την πολιτική, είτε μέσω της επέκτασης του έκλογικού δικαιώματος είτε της συμμετοχής σέ έθνικά και κοινωνικά κινήματα, άποτελούν παράγοντες που τροποποίησαν τη θέση και τίς σχέσεις των νέων, τόσο στο έκωτερικό της οικονείας όσο και μέ τό κέντρο. Ως άποτελεσμα προέκυψε ένας άκάλυπτος χρόνος μέ πολλές διαστάσεις: χρόνος άνάμμεσα στην έξεστημένη παιδική ηλικία και στην άνεξαρτησία της ένηλικιάς· χρόνος που καταλήφθηκε ένμέρει από τό σχολείο και την έπαγγελματική ένταξη· χρόνος άνεξέλεγκτης περπλάνησης στη μεγάλη πόλη· χρόνος που άποδεσμεύτηκε από τόν έλεγχο της οικονείας και της παρσδοσιακής κοινότητας. Ο χρόνος αυτός έγινε καταφύγιο έλευθρίας, άνεξέλεγκτη άπειλή έκκληματικότητας ή έξεγερσης, και αίτία πανικού. Η άναγνώριση της στρατηγικής του σημασίας διήγησε στη διαμάχη για την υπεράσπιση ή την κατάληψή του. Η διαίμία αυτή του άκάλυπτου χρόνου άποτελέσε και τό υπόβαθρο της διπλής ύπόστασης των νεανικών οργανώσεων: κίνημα χειραφέτησης σοσιατικής, συναισθηματικής και κοινωνικής, αλλά και έπιχειρήση χειραγώγησης φυσικής, ιδεολογικής, πολιτικής. Η διπλή ύπόσταση έκανε την εμφάνισή της και στους δύο πόλους της άντιθεσης: για νά γίνει πειστική και άποτελεσματική ή χειραγώγηση, έπρεπε νά στηρίξεται σέ μωφές αυθορμητισμό και άυτόνομία· για νά γίνει άποτελεσματική ή χειραφέτηση, έπρεπε νά χειραγωγηθούν οι άνεξέλεγκτες

τάσεις, να όμοιογενοποιηθεί και να πειθαρχηθεί ή διαμαρτυρία. Ακριβώς ή σύμπτωση αυτών των δύο κατευθύνσεων έδωσε υπόσταση στο φαινόμενο των νεανικών όργανώσεων. Η σχετική κυριαρχία της μιας ή της άλλης κατευθυνσης εξέφρασε αλλά και καθόρισε τον πολιτικό τους χαρακτήρα και την ένταξή τους στο πλαίσιο των κοινωνικών συγκρούσεων της εποχής.

Τόσο τά στοιχεία της νεανικής αύτονομίας όσο και οι μορφές της χειραγώγησης της υπήρχαν ήδη, σποραδικά είναι αλήθεια, από τό 19ο αιώνα. Η μετέωρη θέση των σπουδαστών και ό κοινωνικά αποδεδειγμένος χρόνος τους έκφράστηκαν μέ τη συμμετοχή τους στις έπαναστάσεις του 1848 και τά διάφορα έθνικοαπελευθερωτικά κινήματα της εύρωπαϊκής ήπείρου. Ό αποδεδειγμένος χρόνος των άστικών και μικροαστικών στρωμάτων διολγευθήκε στην άνάπτυξη του άθλητισμού μέ τις ποικίλες μορφές του: άθλητισμός, όμαδικά παιχνίδια, γυμναστική. Από την άλλη μεριά τά έργατικά στρώματα στην άνάπτυξη του συνδικαλισμού και στη δημιουργία του σοσιαλιστικού κόμματος βρήκαν για πρώτη φορά δυνατότητα πολιτικής παρεμβάσης, χώρο δηλαδή όπου μπορούσαν να πραγματοποιήσουν τις έλευθερίες από τις όποιες ήσαν άποχλεισμένα. Η νεανική όμως έπαναστατικότητα βάζει χέρι-χέρι μέ τη χειραγώγηση της. Όσοσο και οι δύο τάσεις είχαν έμβρυακό χαρακτήρα σέ σχέση μέ ό,τι συνέβη στις άρχές του δικού μας αιώνα.

Οι σοσιαλιστές συστηματοποίησαν τη νεανική διαμαρτυρία, ιδρύοντας στά 1907 τη Σοσιαλιστική Διεθνή των Νέων, δημιουργώντας και όμοιογενοποιώντας τις σοσιαλιστικές νεολαίες των εύρω-

παίων χωρών². Η επέκταση του σοσιαλισμού προκάλεσε την άνησυχία της άστικής τάξης. Ό άγώνας για την ιδιοποίηση του έλεύθερου χρόνου της νεολαίας και για τον προσεταιρισμό της είχε άρχισει. Ό προσοχοτισμός του Baden Powell, ό όποιος στά 1908 άρχισε να άναπτύσσεται στην Άγγλία, φάνηκε να δίνει για τη φιλελεύθερη άστική τάξη την πιο κατάλληλη άπάντηση στο πρόβλημα³. Τέλος, οι χριστιανικές έκκλησίες δέν μπορούσαν να άφήσουν τον προσεταιρισμό της νεολαίας στους σοσιαλιστές και στους μασόνους. Οι χριστιανικές νεολαίες, καθολικές και προτεστάντικες, μπορούσαν να συναγωνιστούν, στηρηγμένες στη λαϊκή και διαταξική παράδοση της έκκλησίας, τον προσοχοτισμό και να άντιμετωπίσουν πιο άποτελεσματικά τό σοσιαλισμό και την άνεξέλεγκτη νεανική αύτονομία⁴. Τέλος ό άθλητισμός, οικειοποιημένος από τις σοσιαλιστικές, τις προσοχοτικές και τις χριστιανικές όργανώσεις, προβλήθηκε ως νέα θρησκεία μέ άποχρώσεις που κυμαίνονταν από τον τονισμό της διαταξικότητας, τη λατρεία του σώματος και της φυσικής δύναμης, ως την κατάρτιση της πολιτικής και του

2. Patrizia Dogliani, *La «scuola del reclute», l'Internazionale giovanile socialista dalla fine dell'Ottocento alla Prima guerra mondiale*, Τογόνο 1983.

3. Η βιβλιογραφία για τον προσοχοτισμό είναι τεράστια. Σ' ό,τι άφορά τις ιδεολογικές διαστάσεις του βλ. Michael Blanch, «Imperialism, nationalism and organized youth» στον τ. *Working Class Culture, Studies in History and Theory*, Λονδίνο 1980, σ. 103-120, Gillis, ό.π., σ. 166-168.

4. E. J. Göthlich, Anton Onel und die «Frei Christliche Jugend Österreichs». *Zur Geschichte einer österreichischen Jugendbewegung*, Βιέννη 1971.

ρασιοναλισμού⁵. Μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στη διαμάχη για τη νεολαία μπήκε ο φασισμός, που έδωσε στη νεολαϊστική οργάνωση θέση κυριαρχική και χαρακτηρισά ολοκληρωτικό⁶.

Στην Ελλάδα τό νεολαϊστικο κίνημα κατά τό 19ο αιώνα περιοριζόταν στους σπουδαστές και συνδέοταν μέ τόν κατ' έξοχήν πολιτικό ρόλο του Πανεπιστημίου. Φοιτητές κυρίως αποτελούσαν τη νεολαία που πρωταγωνιστούσε σέ πατριωτικές και φιλελεύθερες έκδηλώσεις⁷. Ο συστηματικός άθλητισμός, μέ τη σύγχρονη μορφή των άθλητικών συλλόγων, έχανε δειλά-δειλά την έμφάνισή του μετά τους Όλυμπιακούς άγώνες του 1896 που αποτέλέσαν

5. Βλ. τόν εύγλωττο τίτλο της Άθηνες Σπουδών, *Ο άθλητισμός σύγχρονη θρησκεία*, Άθήνα 1931. Έπίσης, Ginette Bertrand, «Άθλητική άγωγή και παιδαγωγικός άθλητισμός», στόν τ. των G. Bertrand, J. M. Brohm, Fr. Gantheret, P. Laguillaume, *Sport, culture et repression*, Παρίσι 1972· ή παραπομπή στήν έλλ. έκδ. *Άθλητισμός, κουλτούρα και καταπίεση*, Άθήνα 1982, σ. 127-175.

6. Carmen Betti, *L'Opera nazionale Ballila e l'educazione fascista*, Φλωρεντία 1984.

7. Για τήν όθωνική περίοδο και τόν πολιτικό ρόλο του Πανεπιστημίου: Κ. Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Άθήνα 1982, σ. 158-159, 162, 348-353, 390-397. Έπίσης, Α. Λάκκος, «Οι φιλελεύθεροι στην έπανάσταση του 1862. Ο πολιτικός σύλλογος 'Ρήγας Φερραός'», π. *Μνήμων*, τ. Η', 1980-1982, σ. 9-46. Στά 1875 μαρτυρείται ή λειτουργία της Δημοκρατικής Νεολαίας Άργεστούλου: Άγγελος-Διονύσιος Δεμπόνης, *Ρόκος Χοιβάς*, Άργεστόν 1984, σ. 144. Για τά τέλη του αιώνα: Διονύσιος Α. Μαραθόπουλος, *Η εξέγερσις των φοιτητών έν Άθήναις και ή όργασις της φοιτητικής φάλαγγος έν Κορίνθω κατά τό 1897*, Άθήνα 1903· άνατυπώθηκε άπό τόν Χρήστο Λάζο, *Ίστορία της Πανεπιστημιακής ή Φοιτητικής Φάλαγγας*, Άθήνα 1980. Για τη συμμετοχή των φοιτητών σέ συντηρητικού τύπου έκδηλώσεις στά 1901-1903 (Ευαγγελικά-Όρεστιάδα): Άλέξης Δημαράς, *Η μεταστροφή που δέν έγινε*, τ. Β', Άθήνα 1974, σ. κζ'-κx'. Οι άνομορές αυτές έγουν χαρακτηρισά ένδεικτικό.

άλλοστε δυτικευρωπαϊκή πρωτοβουλία στόν έλληνικό χώρο⁸. Οι έλάχιστοι άθλητικοί σύλλογοι, οι όποιοι ιδρύθηκαν στην τελευταία δεκαετία του περασμένου αιώνα, συγκεντρώναν προπαντός τά άστικά στοιχεία της πρωτεύουσας. Ή σταθερή οικειοποίηση του άθλητισμού άπό τά μεγάλα λαϊκά στρώματα θά έλθει άργότερα, μετά τό '22⁹.

Άν και στίς άρχές του αιώνα ή έλληνική κοινότητα δέν είχε δειλθεί άπό μετασχηματισμούς που στη δυτική Ευρώπη είχε προκαλέσει ή βιομηχανική επανάσταση, ώστόσο όρισμένες τάσεις ήσαν όμόρροπες μέ έκείνες που προσδιόρισαν στίς βιομηχανικές κοινότητες τό σχηματισμό της νεολαίας. Στη δημιουργική εξέλιξη, ό περιορισμός, έχει, της θνησιμότητας και συνεχόλουθα ή μείωση των παιδιών στην οικογένεια συνέπτησαν, έδω, μέ τήν όλιγοπρωσία της έλληνικής οικογένειας, φαινόμενο που έγγράφεται στη μακρά διάρκεια¹⁰. Έτσι, ή κατά

8. Είχαν προηγηθεί οι «Ζάππειαι Όλυμπιάδες» στά 1859, 1870, 1875 και 1889 και τά «Έγνα» στά 1895. Έως τότε όμως ό άθλητισμός ήταν άδιαμόρφωτος και άνοργάνωτος. Στά 1877 ιδρύθηκε τό πρώτο γυμναστήριο του Θεσσαλονίκης, στά 1891 ό Πανελλήνιος Γυμναστικός Σύλλογος και στά 1893 ό Έθνικός Γυμναστικός Σύλλογος. Είχαν προηγηθεί στά 1877 ό Γυμναστικός Σύλλογος «Εραής» στην Κοινωτνωπόλη και στά 1890 ό Όρεγός Σύλλογος (άργότερα Πανώνιος). Στά 1896 ιδρύθηκαν 28 άθλητικά σωματεία τά όποία στά 1897 συγκρότησαν τό Σύλλογο Έλλήνωνικών Άθλητικών και Γυμναστικών Σωματείων. Μετά τη Β' Όλυμπιάδα στην Άθήνα, στά 1906, άρχισε νά διαδίδεται ό άθλητισμός στίς λαϊκές τάξεις, μέ τη μορφή κυρίως άνεξέλεγκτων έκδηλώσεων. Στά 1925 ό ΣΕΑΤΣ άποτάλυναν άπό 40 σωματεία ένώ στά 1929 άπό 104, έκτός των ποδοσφαιρικών. Βλ. Παύλος Μαντάκης, *100 χρόνια νεοέλληνας όθλητισμού*, Άθήνα 1962.

9. Σπανούδη, ό.π., σ. 116.

10. Για τίς σχετικές δημογραφικές εξέλιξεις στή Δ. Ευρώπη βλ. Gillis, ό.π., σ. 117, 156, 210-211. Για τίς άντιστοιχίες στην Ελλάδα

ήλκεια δομή του ελληνικού πληθυσμού δέν έμφανί-
ζε σημαντικές διαφοροποιήσεις από την αντίστοιχη
διάθρωση των δυτικοευρωπαϊκών χωρών¹¹. Από
την άποψη της ταξικής διαστρωμάτωσης, ή μεσαία
τάξη, μέσα στα πλαίσια και τίς ανάγκες της όποίας
ανακαλύπτεται ή έννοια της έφθραίας προτου δια-
δοθεί στις άλλες τάξεις, άντιπροσωπεύσαν στην
Έλλάδα μέ ποσοστά που κυμαίνονταν στα έπτεπεία
των άνεπτυγμένων χωρών¹². Τέλος, ή δευτεροβάθ-
μια έκπαίδευση, ή όποια άποτέλεσε έστία διαμόρ-
φωσης του τύπου του έφθβου, διαδόθηκε στην Έλ-
λάδα του 19ου αιώνα μέ έκταρτική ταχύτητα, και
στά τέλη του έφτασε σέ ποσοστά μεγαλύτερα από
χώρες όπως ή Γαλλία, τό Βέλγιο και ή Ιταλία¹³.
Όστόσο, ή φτώχεια που έκταρτούσε στο συντριπτι-
κά μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής κοινωνίας
ύπηρεζε ό σπουδαιότερος παράγοντας που προσδιό-
ριζε τη διαφορά ανάμεσα στο νέο των μεσίων τά-
ξεων και στην παραδοσιακή είκώνα του «παιδιού-
ένήλκεια» που διατηρούνταν στις λαϊκές τάξεις. Ό-
πως γράφει ό Aritès, στίς λαϊκές τάξεις συντηρήθηκε
ώς τη σύγχρονη εποχή ή νοοτροπία που έκταρτού-
σε στο μεσαίωνα και στην άρχή των νεώτερων χρό-
νων, στην όποία τά παιδιά συγχέονταν μέ τους με-

δα: Βαδής Πανεπιστήμιος, «Η οικογένεια στην Πελοπόννησον»,
π. Ιστορία, τ. 1, 1983, σ. 5-18.

11. Διονύσιος Φράγκος, «Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της
Έλλάδος», Άθνα 1980, σ. 25.

12. Gillis, ό.π., σ. 151-153 και αντίστοιχα Κων. Τσουαλάς,
Κοινωνική ανάπτυξη και νέτος, Άθνα 1981, σ. 88-90.

13. Κων. Τσουαλάς, Έξέταση και άνταναγωγή, ό κοινωνι-
κός ρόλος των έκπαιδευτικών μηχανισμών στην Έλλάδα (1830-
1922), Άθνα 1977, σ. 397-398.

γάλους, μόλις από τά έπτά τους χρόνια¹⁴. Στόν έλ-
ληνικό χώρο τό παραδοσιακό ισχύον δικαιο άντα-
νακιά παρόμοιες άντιλήψεις γιά τά ήλκεια όρια.
Στην Έξέβιβλο και στίς διατάξεις του βυζαντινο-
ρωμαϊκού δικαίου, που ίσχαν ως τη θέσπιση του
νόμου ΧΠΘ/1861, περιορισμένα ίκανοί γιά δι-
καιοπραξία ήταν οι νέοι 7-14 έτών. Μετά τό 1861
οι ήλκεις 7-21 έτών μπορούσαν νά δικαιοπρακτή-
σουν άντιπροσωπεύμενοι από τον πατέρα ή τον
έπτερότό τους, και από 14 έτών άντοπροσώπως¹⁵.

Η πρόωγη είσοδος στη σφαίρα της έκταρτέλατι-
κής έκτασίας δέν άφηνε έκτεινο τό περιθώριο χρόνου
που θα έπτερεπε την άνάπτυξη της νεανικής ιδιαιτε-
ρότητας. Στην ύπαρρο δέν ύπηρεχε κανείς περιορι-
σμός γιά την έκταρόληση των παιδιών στίς άροπι-
κές και κτηνοτροφικές έκτασεις. Στίς πόλεις, παρά
τό γεγονός ότι είχαν θεσπισθεί περιορισμοί γιά την
παιδική έκτασία, όπως διαπιστώθηκε στα 1929
από έπτεροπή της ΚΤΕ, ή έκταση της παιδικής έκτα-
σίας στα έκταστάσια ήταν «άνησυχητική», ενώ δέν
ίσχυε κανείς περιορισμός στην έκταρόληση των
παιδιών στο λικνικό έμπεριο, στα πλανόδια
έπαγγέλματα κ.λπ.¹⁶ Η έκταόση της «μάθη-
τείας» γιά την έκμάθηση ενός έκταγγέλματος—που
στην Εύρώπη γνωστή ως «apprentissage» είχε
προοδιορίσει τίς συνθήκες ζωής της έκτατικής νεο-
λαίας ως τη δεύτερη βιομηχανική έκταόσταση—
φαίνεται ότι είχε έκταφανιστεί μέ την παρκαμή των

14. Aritès, ό.π., σ. 483.

15. Χαρίλαος Ξωύτος, Έκτασιακές σχέσεις των οικοδόμων στη
χρονία Έλλάδα μετά τά 1800, Άθνα 1985, σ. 82-83.

16. Bureau International du Travail, Les problèmes du
travail en Grèce, Γενεύη 1949, σ. 134-143.

συντεχνιών και διατηρούνταν μόνο σέ όρισημένα έπαγγελίαματα, όπως στα «μπουλούκια» των οικοδόμων¹⁷. Μέ την άνυπαρξία έπαγγελματικής εκπαιδευσης και τη φτώχεια των εργατικών οικογενειών, που δέν είχαν τη δυνατότητα νά στερηθούν τό εισόδημα των νεώτερων μελών τους γιά μεγάλο διάστημα, οι νέοι κατέληγαν άνειδίκευτοι εργάτες στη βιομηχανία, ή ύπηρέτες, γκαρσόνια, φορτοεμφωρτώτες κ.λπ.¹⁸

Οι συνθήκες τής νεολαίας των λαϊκών στρωμάτων χειροτέρευσαν μετά τη μικρασιατική καταστροφή, όταν ήλθαν οι πρόσφυγες, από τους οποίους τό 26% ήταν κάτω των 15 έτών¹⁹. Τήν είχαν, από τήν άποψη του καταστατικού μηχανισμού, περιγράφει εύγλωττα ένας εισαγγελέας τής Θεσσαλονίκης: «Πρόκειται περί των σημανών των άλητοπαίδων, τά όποια είχαν άποβή προμερά μάστιγιά διά τήν μακεδονικήν πρωτεύουσιν. Είς όλα τά κέντρα τής πόλεως... έπέπλυνον κατά σμήνη οι μικροί άλήται, ρακένδυτοι, ρυπαροί, έλαεινοί τήν θέαν. Έτειναν προς έπαρείαν τό μικρόν ρυπαρό χέρι των, ένω έξελιγάρουν με έννευριστικούς χλαυθυρισμούς τήν εύστολχηλίαν»²⁰. Έτσι, άν και μάς λείπουν μελέτες

17. Γκούρας, ό.π., σ. 82-87.

18. Για τό πρόβλημα τής έπαγγελματικής εκπαιδευσης: Χρήστος Κωνσταντινίδης, *Η έπαγγελματική εκπαιδευση στην περίοδο 1828-1832*, Άθήνα 1984· Γιώργος Παπαγεωργίου, *Η μηητεία στα έπαγγέλματα (16ος-20ός αλ.)*, Άθήνα 1986 και Σ. Ι. Στεφάνου, «Η βιοτεχνική κρίσις έν Έλλάδι, ή βιοτεχνική εκπαιδευσις», π. *Μέλιον*, τ. 4, 1922, σ. 196-203.

19. Eva Samis, *Refugees and Economic Migrants in Greater Athens*, Άθήνα 1973, σ. 159.

20. Ήλιος Μαρουλάς, *Η παιδεί ή έργοληπτικότητα έν Έλλάδι και άλλοι, τά άνημπούτωτα άσπια και σκολαί, Θεσσαλονίκη 1940*, σ. 86-87.

γιά τήν κοινωνική ιστορία τής νεολαίας στον έλλαηνικό χώρο, είναι δύσκολο νά θεωρήσουμε ότι τό μεγαλύτερο μέρος τής μπορούσε νά ταυτιστεί μέ τά ιδιαιτέρη χαρακτηριστικά, τά όποια απέδιδαν στο στρώμα αυτό οι μεσαιες τάξεις και τά άνώτερα στρώματα τής εργατικής τάξης στις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες. Όστόσο και στις άνεπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες ή φτώχεια, που έπιδεινώθηκε μέ τήν κρίσι τού 1929-1932 και τίς συνθήκες του πολέμου, έμπόδιζε παρόμοιες ταυτίσεις γιά τήν πλειοψηφία των άνηλικών²¹. Παρά τό γεγονός όμως ότι δέν ύπήρχε οργανική ένότητα ανάμεσα στις κοινωνικές συνθήκες άφενός, και στην άντιλήψη και τήν ιδιαιτέρη κουλτούρα τής νεολαίας γιά τό μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού άφετέρου, μέσω τής πολιτιστικής διάχυσης ή είχαν, που οι άλλοι είχαν γιά τους νέους ή οι ίδιοι άπόκτησαν γιά τον έαυτό τους, δημοκρατικοποιήθηκε και επεκτάθηκε βαθμιαία σέ όλα τά κοινωνικά στρώματα²². Ή επέκταση αυτή όμως άποσύνδεσε τήν είχαν τής νεολαίας από τίς άρχικές πηγές έκπομπής της, δηλαδή από τίς μεσαιες τάξεις: τήν κατακερμάτισε, τη διάβρωσε ιδεολογικά και τήν έξάρτησε οργανικά από τίς άντιμαχόμενες έθνικές, κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις τής εποχής.

Στην Έλλάδα τό νεολαιίστικο κίνημα και τό ενδιαφέρον γιά τη νεολαία έμφανίστηκε άκατά νωρίς, και μπορούμε νά θεωρήσουμε τό έτος 1910 άφετηρία. Πραγματικά τη χρονιά αυτή ιδρύθηκε τό Σώμα των Προσκόπων, ή Σοσιαλιστική Νεολαία Θεσσα-

21. Gillis, ό.π., σ. 151.

22. Στο ίδιο, σ. 153.

λονίχης, και στερεώθηκε μετά από διάφορες απόπειρες ό θεσμός του κατηχητικού σχολείου. Στα χρόνια αυτά άρχίζει να κατανοείται και ή άνάγκη της προστασίας της παιδικής ηλικίας στην έργασία.

Έτσι, ένω στά 1911 ό «κανονισμός των εν Έλλάδι μεταλλευτικών έργασιών» έπιτρέπει σε παιδιά κάτω των 12 έτών να χρησιμοποιούνται στη διαλογή των μεταλλευμάτων, στά 1912 θεσπίζεται νόμος που άπαγορεύει την έργασία σε παιδιά κάτω των 12 και ως 14, άν δέν είχαν τελειώσει τό σχολείο²³.

Ήν και οι ελληνικές κυβερνήσεις πρόβαλαν τούς νόμους αυτους γιά να άποδείξουν την προοδευτικότητα της ελληνικής έργασιας νομοθεσία²⁴, είτε δέν τούς έφάρμοσαν είτε δέν μπορούσαν να έλέγξουν την έφαρμογή τους²⁵. Παράλληλα, στά χρόνια αυτά —άπόρροια της άντιληψής γιά την ιδιαιτερότητα της νεολαίας— συζηματίζεται ό φόβος γιά την παιδική και νεανική έργαλματικότητα, φόβος που διατρέχει όλες τίς εύρωπαϊκές χώρες και άποτελει χρίσμο ζήτημα στην άντιμετώπιση των νέων και τούς θεσμούς που δημιουργήθηκαν γιά την πλαισίωση τους, καθώς και στην ιδεολογική θεωρίαση της άστικής κοινωνίας άπέναντι στην πρόκληση της μή συμμόρφωσης και της άναρροπής²⁶. Έτσι στά 1919 ψηφίζονται νόμοι «περί άλγλειάς και έπαιτείας» και «πε-

ρί προστασίας των εις έπαιτείαν, άλγλειαν κ.λπ. έκδότην άνηλίκων», και, στά 1924-1925, έγιναν άπόπειρες γιά ίδρυση δικαστηρίου άνηλίκων και όργάνωση των άναμορφωτικών σχολείων²⁷. Τέλος, δέν πρέπει να παραλείψουμε, από τίς ένδεικτικές αυτές άναφορές στο ένδιαφέρον γιά τη νεολαία, τόν έκπαιδευτικό δημοτικισμό και τίς εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις από τίς άρχές του αιώνα ως τά 1930²⁸.

23. Ν. ΤΟΚΔ/25.1.1911 «περί μεταλλευτικών έργασιών», παρ. 9, Ν. ΔΚΘ/24.1.1912 «περί έργασίας γυναικών και άνηλίκων».
24. Α. Andreadis, «La legislation ouvrière en Grèce», π. *Revue Internationale du Travail*, τ. 6, 1922, σ. 735-756.

25. Β.Ι.Τ., Grèce, 135-137. Ή παραπομπή ένδεικτική γιατί οι μιστορίες άφθονούν. Μαρτυρία του συγγραφέα: Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος 1985, σέ χεντρική τράπεζα, τετραχόρη παιδούδα που άούσε λαχεία.

26. Stephen Humphries, *Hoofians or Rebels? An Oral Hi-*

story of Working Class Childhood and Youth 1889-1939, (Όξφορντ 1981, ιδίαιτερα σ. 1-27. John Gillis, «The evolution of juvenile delinquency in England 1890-1914», π. *Past and Present*, τ. 67, 1975, σ. 96-126.

27. Ι. Κ. Πατάσχαλιου, *Οι ένγλωσσες έγκληματα κατά τό παρ' ήμιν και άλλων χριστιανών*, Άθήνα 1932, σ. 39-41.

28. Άλλής άναφοράς, Ή μεταρρύθμιση που δέν έγινε, δ.π., τ. Β', σ. κα' η'ς, και Άνα Φραγκουδάκη, *Έκπαίδευση μεταρρύθμιση και φιλελευθεροί διανοήμενοι*, Άθήνα 1977.

II ΟΙ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Διερεύνηση του παραδείγματος

Στή μελέτη αυτή ή έρευνα γιά την έμφάνιση τών νεανικών οργανώσεων έντοπίζεται στη Θεσσαλονίκη, άπ' την καμπή του αιώνα ώς τή δικτατορία του 1936. Στόχος δέν είναι ή καταγραφή της τοπικής ιστορίας, αλλά ή χρησιμοποίησή της ώς παραδείγματος γιά τή διερεύνηση του ίδιου του φαινομένου τών νεανικών οργανώσεων στην έλληνική κοινωνία.

Οι λόγοι της επιλογής δέν όφειλονται μόνο στη διάδοση του άρχείου του πρωτοδικείου της πόλης, όπου μπορεί νά συγχροηθεί πλήρης σχεδόν μητρώο τών νεανικών οργανώσεων και τών καταστατικών τους. Ή Θεσσαλονίκη άποτελούσε μεγάλη πύλη μιας πολυεθνικής αυτοκρατορίας που άκολούθησε την τυπική πορεία τών πόλεων της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Μας επιτρέπει έπομένως νά διαπισώσουμε «καλύτερα και έποπτικότερα, άπ' ό,τι σέ πολλούς άλλους τομείς, τά ποιητικά προβλήματα έθνικης, κοινωνικής και οικονομικής φύσης»²⁹. Από πο-

²⁹ Klaus-Detlev Grotthusen, «Βραχίς απέμειν γιά τίς έπικυρώσεις της βιομηχανικής επανάστασης στον τομέα τών πόλεων της νοτιοανατολικής Ευρώπης» στον τ. Έκοντηχρονισμός και βιομηχανική επανάσταση ανά Βαλκάνια, Άθήνα 1980, σ. 17-30· τό παράθεμα σ. 20.

λυσθηνική και πολυβηρωσχευτική πόλη, οικονομική πρωτεύουσα έκτεταμένης περιοχής και παράθροό της στην οικονομία και στον πολιτισμό της Δύσης, περιέρχεται στην ελληνική επικράτεια, έθνικοποιείται οικονομικά και πολιτιστικά, και άπωθεΐται σέ έπαρχιακή πόλη, κυριαρχημένη άπό τούς διωκητικούς και πολιτικούς μηχανισμούς της πρωτεύουσας. Βιώνει, άμεσότερα άπό οποιαδήποτε άλλη ελληνική πόλη, την εύρωπαική έμπειρία του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, γίνεται προσφυγούπολη και πεδίο όξύτητας κοινωνικής άντιπαράθεσης και μεγάλων ταξικών άγώνων. Έξαιτίας, λοιπόν, της θέσης της και της ιστορικής της εξέλιξης ή πόλη παρουσιάζει έξαιρετική ποικιλία κοινωνικών στρωμάτων, συνδυάζει πολλαπλές πολιτιστικές παραδόσεις και είναι έξωθετη στις διεθνείς έπιδράσεις. Οι προϋποθέσεις αυτές άναστώνται στην ιστορία και τή φυσιογνωμία του νεοαίσιτου κινήματος της. Η Θεσσαλονίκη άποτελεί τή μοναδική πόλη του ελληνικού χώρου όπου έμφανίζονται σιωνιστικές και άξιοσημείωτες φασιστικές όργανώσεις. Έξάλλου έδώ πρωτοπαρουσιάζεται τό σοσιαλιστικό νεοαίσιτο κίνημα, ιδρύεται ή κομμουνιστική νεοαία και μπαίνει στον ελληνικό χώρο ή ΧΑΝ. Η Θεσσαλονίκη άποτελεί παράδειγμα όχι έπειδή άποτελεί τυπική πόλη του ελληνικού χώρου, άντιπροσωπευτική των μέσων όρων, αλλά άκριβώς έξαιτίας της εξέίρεσής της, του γεγονότος δηλαδή ότι συγκεντρώνει στοιχεία τυπικά γιά τήν άνάπτυξη του πολύμορφου φαινομένου των νεανικών όργανώσεων στη σύγχρονη έποχή.

Στή Θεσσαλονίκη τό νεανικό κίνημα άρχικά έμφανίζεται μέ τίς ένώσεις άποφύτων των διακεκριμένων σχολείων της πόλης, άπό τίς όποιες ή πα-

λαιότερη (ιδρύθηκε στά 1897) είναι της «Alliance Israélite», μέτς φιλελεύθερης σχολής συνδεδεμένης μέ τή γαλλική παιδεία. Ακολούθησαν οι σύλλογοι της Παλαιοεργμανικής σχολής (1906), της Γκαλικής (πρίν τό 1912), του σχολείου της Γαλλικής Λαϊκής Άποστολής (1912) κ.λπ. Οι Ένώσεις άρχαίων μαθητών, όπως όνομάζονταν οι σύλλογοι αυτόι, διαθέταν άθλητικές όμάδες, έντεχτήρια μέ πλούσιες βιβλιοθήκες και όργάνωναν ποικίλες πολιτιστικές δραστηριότητες. Άπό τούς καταλόγους των ιδρυτικών τους μέλων, πού συνοδεύουν τά καταστατικά τους, προκύπτει πώς συμμετείχαν σ' αυτή κυρίως τό έβραϊκό στοιχείο και οι νέοι των ξένων παροικιών. Οι σύλλογοι των άποφύτων εξέίραζαν βεβαίως τήν κοινωνική διάκριση πού έδινε τό προνόμιο της ξεχωριστής και άνώτερης έκπαίδευσης. Άποτελούν άίμος και έστίες έπαγγελματικής άλληλεγγύης: ό σύλλογος των άποφύτων της «Alliance» πρωτοστάτησε στην Ίδρυση και έμπύχωσε τό Σύνδεσμο Έμπροϋπτάληλων Θεσσαλονικής³⁰.

Στους κόλπους της ελληνικής κοινότητας, ιδρύθηκε στά 1899, ό «Όμιλος των Φιλομούσων» πού συγκεντρωνε τό ελληνικό στοιχείο, συνεργαζόταν μέ τίς ελληνικές κοινοτικές και προξενικές άρχές, και είχε ένα εύρύτερο πατριωτικό πρόγραμμα μέσα

30. Ένώσεις των άρχαίων μαθητών της Παγκοσμίου Ίσραηλιτικής Ένώσεων (Άρχ. Πρωτόδ. Θεσσαλ. φα. π. 45). Ένώσεις άρχαίων μαθητών της Παλαιοεργμανικής Σχολής (π. 44). Άρχαίοι μαθητάι της Γκαλικής Σχολής: Νικόλαος Χριστοδούλου, Ό Γυμνασιακός διδάσκαλος Θεσσαλονίκης «Ό Ησαΐας» και ή εξέλιξις του άθλητισμού εν Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη 1927, σ. 36, 53, 91 και Μιχαήλ Μάχο, In Memoriam, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 40. Γιά τίς σχέσεις μέ τό συνδειαλισμό: Ρ. Η. Ο., Φ. Ο., 195/2298, άναφορά του Βρετανού πρέσβη στην Θεσσαλονίκη, 9.9.1908.

στό οποίο προβλεπόταν και η καλλιέργεια του άθλητισμού³¹. Η πρώτη, ωστόσο, άπολιευστικά άθλητική ένωση ήταν η «Union Sportif» που ιδρύθηκε από μέλη των ξένων παροικιών τὰ ὅποια μετέφεραν τίς συνηθείες τους στον τόπο της ἐγκατάστασής τους³².

“Αν ὅμως θεωρήσουμε ὅτι οἱ ὁργανώσεις αὐτές ἀνήκουν μᾶλλον στήν προϊστορία τῆς ἰδρυσης τῶν νεανικῶν ὁργανώσεων τῆς Θεσσαλονίκης, τότε ἡ πρώτη περίοδος ἀνοίγει, στὰ 1908, ὅταν μέ τήν ἔπανάσταση τῶν Νεοτούρκων ἐκφράστηκε κάπως ἐλεύθερα ἡ κοινωνία τῆς πόλης μέ τήν ἰδρυση πολιτικῶν ἑσυχῶν καί συνδικαλιστικῶν ἐνώσεων³³. Ἡ περίοδος αὐτή ἐκτείνεται ὥς τά 1917, τή χρονιά τῆς μεγάλης πυρκαγιᾶς πού ἀποτεφρώσε τό μεγαλύτερο μέρος καί τό κέντρο τῆς πόλης. Κατά τήν περίοδο αὐτή ἐμφανίζονται ὁργανώσεις στρατευμένες, μέ ἕντονο ἔθνικό ἢ ταξικό χαρακτήρα. Μερικές ἀπό αὐτές εἶχαν διεισθεῖς διασυνδέσεις ἡ ἀνήκαν αέ εὐρύτερες ἔθνικες ἐνώσεις νεολαίας. Ἔτσι, στὰ 1908 ἰδρύθηκαν ὁ Ἵνυσαστικός Σύλλογος Ἡρακλῆς καί ἡ σιανιστική νεολαία Μακχαβαΐο, στὰ 1910 ἡ Σοσιαλιστική Νεολαία (ἀπό τή Φεντερασιόν) καί στὰ 1915 ἡ τοπική ὁργάνωση τῶν προσκόπων. Οἱ Μακχαβαΐοι ἡ Μακχαμπί ξεκίνησαν ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη καί ἔγιναν διεισθείς ὁργάνωση τῆς ἐβραϊκῆς

31. Ι. Μπῆτος, «Ἀγία παλιά Θεσσαλονίκη», *Ἡμερολόγιον «Ὁ Φάρος τῆς Βορείου Ἑλλάδος»*, Θεσσαλονίκη 1940, σ. 103-109, Χριστοδούλου, ὁ.π., σ. 10-15.
32. Χριστοδούλου, ὁ.π., σ. 15.
33. Βλ. τήν ἀναφορά τῆς Φεντερασιόν στό Ἰσάκειο τῆς Β' Διεθνούς: Ἀντώνης Δάκος, *Ἡ Σοσιαλιστική Ἑργατική Ὑπόσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) καί ἡ Σοσιαλιστική Νεολαία. Ἡ ἀκαταπαύσατος*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 85.

νεολαίας. Ἦταν μιὰ ὁργάνωση πού καλλιεργοῦσε τή φυσική ἀσκησι, τή γυμναστική καί τὰ σπῶρ, ἀλλά ταυτόχρονα καί τὰ σιωνιστικά ἰδεώδη στήν ἐβραϊκή νεολαία αέ ἀντιπαράθεση μέ τή φυλελεύθερη ἰδεολογία τῆς «Alliance» καί τόν προλεταριακό διεθνιασμό τῆς Σοσιαλιστικῆς Νεολαίας. Ὅπως καί τὰ ἀντιστοίχα ἐθνικιστικά κινήματα στή δυτική Εὐρώπη, ὑποστήριζε πῶς ἡ φυσική ἀσκησι τῶν νέων ἦταν ἀναγκαία γιά τήν ἔθνική ἀναγέννησι. Ἡ συνῆσι αὐτή συνεπαγόταν ἕνα «ἡμι-στρατιωτικό» τύπο ὁργάνωσης: στολές, βαθμοφόροι, παρελάσεις, ἐμβατήρια. Στὰ 1913 στούς Μακχαμπί εἶχαν ὁργανωθεῖ 600 νέοι καί 120 νέες. Δύο χρόνια ἀργότερα, ἡ ὁργάνωση ἀποφάσιζε νά πάρει μέρος ἄμεσα στήν πολιτική, ὑποστηρίζοντας στίς ἔθνικες ἐκλογές τό κόμμα τοῦ Δημητρίου Γούναρη. Μετά τήν πυρκαγιά τοῦ 1917 ὅταν κέρχων τά γραφεῖα, οἱ ἀθλητικές ἐγκαταστάσεις καί ἡ βιβλιοθήκη τῆς ὁργάνωσης, ἀρχισε σταδιακά ἡ παραμυή της καί στὰ 1919 ἐντάχθηκε στήν ὁμοσπονδία «Θεόδωρος Herzl». Στή νέα ὁργάνωση οἱ Μακχαμπί ἀποτελοῦσαν τόν ἀθλητικό κλάδο ἕως τά 1926, ὅταν μερικά μέλη ἀποχώρησαν δημιουργώντας τήν ὁμώνυμη ἀθλητική ὁμάδα. Τήν ἐποχὴ αὐτή ἰδρύθηκε καί ἡ ὁργάνωση τῶν Ἑβραίων προσκόπων «Derorim Macca-bim». Ἡ παραμυή ὅμως συνεχίστηκε: στὰ 1930 εἶχαν μείνει μόνο 150 ὁργανωμένοι νέοι³⁴. Ἐκτός ἀπ' τούς Μακχαβαΐους ἰδρύθηκαν καί ἄλλες σιωνιστικές ὁργανώσεις, ὅπως ὁ Σύλλογος τῶν Νέων

34. Avraham Recanat, «La Maccabi-Epoca Heroica del Sionismo en Salonique», σὺν τ. Zikron Saloniki, *Grandeza i Dystroya de Yerushalayim del Balkan* (ἑβρ. David Recanati), τ. 1, ΤΕΔ Ἀθῆν 1972, σ. 38-40.

‘Ιουδαίων», που εξέφραζαν πολιτικές διαφοροποιήσεις του αιωνιαστικού κινήματος³⁵, και ό «Πυγμαστικός Σύλλογος ‘Αχοάχ» (1924), που διέθετε όμάδες στίβου, ποδοσφαίρου, ποδηλατικές, ναυτικές, γυναικείο τμήμα, όργάνωση ‘Ισραηλιτών προσκόπων, και είχε ιδιόκτητο γήπεδο. Η «‘Αχοάχ» μέ 400 μέλη συμμετείχε στους έτήσιους άγώνες και τά πρωταθλήματα της Μακεδονίας³⁶.

‘Αν και ό αιωνισμός είχε ισχυρή επίδραση στην έβραϊκή κοινότητα, υπήρχαν μέσα στην έβραϊκή νεολαία και αντίθετες τάσεις: στά 1927 ιδρύθηκε ή «Όμοσπονδία ‘Ισραηλιτικών Μορφωτικών Νεολαίων» μέ στόχο την ένσωμάτωση των ‘Εβραίων στην έλληνική κοινωνία μέσα άπό την έκμάθηση των έλληνηκών, τη διάδοση της έλληνηκής λογοτεχνίας, του θεάτρου κ.λπ. Μολονότι άπό τό καταστατικό δέν διακρίνεται ή πολιτική άπόχρωση της Όμοσπονδίας, ή Γενική ‘Ασφάλεια τή θεωρούσε κομμουνιστική³⁷. Τέλος, στό περιβάλλον των έθνικών μειονοτήτων της πόλης λειτουργούσαν ή Ένωση της ‘Αρμενικής Νεολαίας και ή Ένωση ‘Αρμε-

νίων ‘Αθλητών. Η πρώτη ιδρύθηκε στά 1924, ή δεύτερη στά 1930³⁸.

‘Από τή Θεσσαλονίκη ξεκίνησε τό πρώτο μαζικό σοσιαλιστικό νεοαίλιστικο κίνημα στόν έλληνικό χώρο: στά 1910 ιδρύθηκε ή Σοσιαλιστική Νεολαία άπό τή Φεντεσιόν (στην ‘Αθίνα τό σοσιαλιστικό νεοαίλιστικο κίνημα έμφανίστηκε άρχικά στά 1911, αλλά έκανε μονιμότερη τήν παρουσία του στά 1916). Η Σοσιαλιστική Νεολαία Θεσσαλονίκης είχε 250-300 μέλη, τά 2/3 γύρω στην ήλικία των 16 έτών άνήκε στην Σοσιαλιστική Διεθνή των νέων, μέ τήν όποία διατηρούσε τακτικές έπαφές, και είχε τμήμα στην Καβάλα και στην Καλαμαριά. Η Σοσιαλιστική Νεολαία άποτελούνταν άπό έλληνικό, μουσικό, χορωδιακό και θεατρικό τμήμα: όργάνωνε βραδινά μαθήματα, συμμετείχε στις έκδηλώσεις της κομμουνικής όργάνωσης, άπό τήν όποία έλεγχόταν άμεσα, και προσέθετε τήν άνάπτυξη του συνδικαλισμού άνάμεσα στους νέους. Σέ σχέση μέ τή Φεντεσιόν ή Σοσιαλιστική Νεολαία λειτουργούσε ώς χώρος στρατολόγησης και σχολή στελέχων. Η σχέση αυτή όμως άλλαξε μετά τό 1920³⁹.

Στά πλαίσια της έλληνηκής κοινότητας ιδρύθηκε τό 1908 ό «Πυγμαστικός Σύλλογος ‘Ηρακλής», μέ έντονο έθνικό χαρακτήρα. Ό «‘Ηρακλής» συμμετείχε στις έθνητικές έκδηλώσεις των Έλλήνων της ‘Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πριν άπό τό 1912, και άμέσως μετά συνεργάζόταν μέ τίς κρατικές άρχές γιά τήν τήρηση της τάξης στην πόλη. ‘Αποτελέσε

35. Ishak Ben-Rubi, «Α. J. J.-Association de Jovenos Jidios», σόν ίδιο τ., σ. 49. ‘Αρχ. Πρωτ. Θεα. π. 474/1923.

36. Χριστοδούλου, ό.π., σ. 102. ‘Επίσης, ‘Αρχ. Πρωτ. Θεα. π. 474. ή ‘Αχοάχ (=δύναμη) έμπνεόταν άπό τή ρεβιζιονιστική ιδεολογία: «ή διά παντός μέσου πραγματοποιήσις του αιωνιαστικού προγράμματος».

37. ‘Αρχ. Πρωτ. Θεα., π. 860. Για τό χαρακτηρισμό «άνεργω-ραζόμενοι κομμουνιστάι» βλ. τήν έκθεση ένόρκου εξέτασης του άνωφιστιστή Χωροφυλακής Γεωργίου Πανσιωτόπουλου, στις 12.12.1933, στό ίδιο άρχειό, π. 1304 (φακ. του Μουσικοαλλοτεχνικού Συλλόγου «Ό Όρφεύς»).

38. ‘Αρχ. Πρωτ. Θεα., π. 492 και π. 1158 (τόρα στό φακ. ν. 1930).

39. Δάκος, Η Σοσιαλιστική Έργατική Όμοσπονδία, ό.π., σ. 35-48, 65-73.

κοιτίδα πολλών ἀθλητικῶν σωματείων καὶ μέσα ἀπὸ τίς γραμμὲς του ξεκίνησε στή Θεσσαλονίκη ἡ μεγάλη ὀργάνωση τοῦ προσκοπισμοῦ⁴⁰.

Τὸ Σῶμα Ἑλλήνων Προσκόπων ιδρύθηκε στὴν Ἀθήνα στὰ 1910 καὶ ἀναπτύχθηκε ἐξαιρετικά γρήγορα σ' ὅλη τὴ χώρα μέ τὴν προσωπική φροντίδα καὶ τίς δωρεὲς τοῦ Βενιζέλου, τῆς οἰκογένειας Μενάκη καὶ ἄλλων ἀστῶν φιλελευθέρων. Πλασιώθηκε ἀπὸ ἀξιωματικούς του ναυτικοῦ καὶ προσαρμώστηκε στὶς πολεμικὲς συνθήκες τῆς χώρας. Ἀλλωστε στοὺς σκοποὺς του ἀνῆκε ἡ «προετοιμασία καλῶν πολιτῶν καὶ στρατιωτῶν». Ὁ προσκοπισμὸς προβλήθηκε ὡς νέο ἰδανικό στὴ νεολαία τῆς ἐποχῆς, ὡς πρότυπο στὶς σχέσεις ἐκπαιδευτῶν καὶ ἐκπαιδευομένων, καὶ ἐντάχθηκε στὸ πνεῦμα τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης τοῦ Βενιζέλου. Ἀλλωστε στὰ 1918-20 πρόεδρος τοῦ ΔΣ τοῦ Σώματος ὑπῆρξε ὁ Δημήτριος Γλῆνός. Ὁ προσκοπισμὸς μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἡ πολυπληθέστερη νεανική ὀργάνωση τοῦ μεσοπολέμου. Ἀπὸ 11 νέους στὰ 1910, καὶ 128 στὰ 1912, ἔφτασε στοὺς 2.610 στὰ 1915, 3.700 στὰ 1920, 6.300 στὰ 1925, 12.000 στὰ 1930 καὶ 16.600 στὰ 1935⁴¹. Στὴ Θεσσαλονίκη, μετὰ τὴν ἐμφάνισή τους μέσα ἀπὸ τίς γραμμὲς τοῦ Ἡρακλῆ, οἱ ὁμάδες τῶν προσκόπων ὀργανώθηκαν σέ κάθε σχολεῖο. Μία λεπτομέρεια ὅμως πού μᾶς παραδίδει ὁ Γ. Χριστοδουλὸς δὲν πρέπει νὰ περάσει ἀπαράτηρητη: τὸ γεγονός ὅτι μετὰ τὴν πυρκαγιὰ τοῦ 1917 οἱ πρόσκοποι μοίραζαν ψωμί καὶ ρουχισμό, προκά-

λεσε συρροή στὸ σῶμα στρωμάτων φωτῆς καὶ ἐξαθλωμένης νεολαίας, καὶ τὸ ὀδήγησε σέ χρονία κακοδιαμονία. Ὁ προσκοπισμὸς, παρὰ τὴ διαταξική του πολιτική, ἀποδείχτηκε ὅτι μποροῦσε νὰ λειτουργήσει μόνο μέσα σέ ὀρισμένα κοινωνικά στρώματα⁴². Τό φαινόμενο εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ τὴ διεθνὴ βιβλιογραφία: ἡ νεολαία τῶν λαϊκῶν τάξεων δυσπιστοῦσε καὶ ἀντιστεκόταν στὶς νεολαιίστες ὀργανώσεις πού δημιουργήθηκαν σέ πρότυπα καθορισμένα ἀπὸ τίς μεσαίες τάξεις, καθὼς καὶ στὴν ἐπιβολή τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ τῆς πειθαρχίας⁴³.

Μετὰ τὴν πυρκαγιὰ τοῦ 1917 καὶ ὡς τὰ 1920, τὸ ἔργο τῆς ἀνασυγκρότησης τῆς πόλης, ἡ ἐπιστράτευση καὶ οἱ συνθήκες τοῦ πολέμου εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα ὕφεση τῶν νεανικῶν δραστηριοτήτων⁴⁴. Ἡ παρουσία ὅμως τῶν ξένων στρατευμάτων καὶ στόλων, πού διέθεταν ἀθλητικὲς ὁμάδες ποδοσφαίρου καὶ ὀργανῶσαν ἀγωνες στὴν πόλη, προκάλεσε τὴ διάδοση αὐτοῦ τοῦ κατ' ἐξοχὴν λαϊκοῦ ἀθλήματος. Ὁπως συνέβη ἄλλωστε στὴ Σμύρνη καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀπ' ὅπου διαδόθηκε μετὰ τὸ '22 στὴν Ἑλλάδα, τὸ ποδόσφαιρο ὀφείλει στὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμο τὴ διάδοσή του⁴⁵. Τὸ γεγονός πρέ-

40. Χριστοδουλὸς, ὁ.π., σ. 36-37, 39, 43-44.

41. Ἡσαΐα Ἡσαΐα, *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ προσκοπισμοῦ*, Ἀθήνα 1949, Σῶμα Ἑλλήνων Προσκόπων, *Αἰὲν Ἰεριστέιον, Τριβήλαιό 1910-1960*, Ἀθήνα 1960.

42. Χριστοδουλὸς, ὁ.π., σ. 58, 66-67.

43. Gillis, *I giovani e la storia*, ὁ.π., σ. 167-169, Humphries, *Hoofgangs on Hebeles*, ὁ.π., σ. 17.

44. Κάτιαν οἱ ἐγκαταστάσεις, ἐπιδέχτηκαν οἱ ἐλεύθεροι χώροι, κ.λ.π., βλ. Χριστοδουλὸς, ὁ.π., σ. 62, 71 καὶ Χ. Παπαστάθης, «Ἐνα ὑπόμνημα γιὰ τὴν πυρκαγιὰ τῆς Θεσσαλονίκης», π. Μακεδονικά, τ. 10, 1978, σ. 143-170.

45. «Μένος ποδοσφαίρικό κατέλαβεν σήμερον τὴν νεολαίαν τῆς Θεσσαλονίκης. Κατὰ Κυριακὴν ποδοσφαιρικαὶ συναντήσεις. Τὸ μένος τῶν ἀθλητῶν ἡμιόλιον τὸ μένος τῶν φιλάθλων οἱ ὅποιοι κατὰ χιλιάδας κατέκλινον τὸ τότε ὑμναστήριον καὶ τὰ ἐναντι αὐτοῦ Ἱερὰν ἱε-

πει νά ἐνταχθεῖ στό εὐρύτερο πρόβλημα τῶν μιγα-
νισμῶν τῆς διάδοσης τῶν σπόρ, τῶν νοσοκομειῶν
προϊποθέσεων γιά τήν πρόκληψή τους σέ κοινωνίες
παρωδοσιακοῦ τύπου, καθώς και τῆς σχέσης ἀνάμε-
σα στήν ἐπέκταση τῆς ἐκβιομηχάνωσης καί τῶν ἀλ-
λαγῶν πού προκαλήθηκαν στή χρησιμοποίηση τοῦ
ἐλεύθερου χρόνου⁴⁶. Παράλληλα, σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τή
σύγχρονη ἐλληνική ἱστορία, ἐνῶ μετέτθηκε τό
στρατιωτικό καί διπλωματικό χρονικό τῆς παρου-
σίας τῶν ξένων στρατευμάτων στήν Ἑλλάδα, δέν
ἀντικειμενικοῦνται ὁ Ἀ' Παγκόσμιος Πόλεμος ὡς πα-
ράγοντας ἐπίσης πολιτισμικῆς διάδοσης καί ἀλλα-
γῆς. Ἀλλά στό σημεῖο αὐτό θά ἐπανεέλθω.

Ἄλλα συνέπεια τοῦ πολέμου ἦταν ἡ διείσδυση
τοῦ ξένου παρόντα στήν ὀργάνωση τοῦ νεανικοῦ
κινήματος, συγκεκριμένα τῆς Χριστιανικῆς Ἀδελ-
φότητας Νέων. Πρῶν ὅμως ἀναφερθῶμε σέ ὀργα-
νώσεις Χριστιανικῆς ἑμπνευσης, θά πρέπει νά γίνει
παρέμβαση γιά τό θεσμό τῶν κατηχητικῶν σχο-
λείων.

Ὅπως προδηλώθηκε, τά κατηχητικά ἰδρύθηκαν
καί σταθεροποιήθηκαν στήν Ἀθήνα, στά 1910· ὄνο-
μάζονταν ἐπίσης Κυριακά Σχολεῖα καί εἶχαν ὡς
πρότυπο τά ἀγγλικά Sunday's Schools, πού ἰδρύ-
θηκαν ἀπό τίς ἀντισημιτικές ἀγγλικές ἐκκλησίες τήν
ἐποχή τῆς βιομηχανικῆς ἐπανόστασης καί ἀπευθύ-

τά Νεοπροτεστάντα». Χριστοδούλου, ὁ.π., σ. 96. Στήν Ἀθήνα: «μέ τήν
κάλυψη τῶν προσφύγων φιλάθλων ἐπημεσίθη εἰσιβολή τοῦ ποδο-
σφαίρου εἰς τήν Ἑλλάδα». Σπινούδης, Ὁ ἀθλητισμός στήν ἡμετέραν θρη-
σκεία, ὁ.π., σ. 113-116.

46. D. Riesman - R. Denney, «Football in America: A Study
in Culture Diffusion» στον τ. Eric Dunning (ed.), *The Socio-
logy of Sport*, Λονδῶν 1976, σ. 152-167.

νονταν στά παιδιά τῶν πόλεων. Πρῶν ἀπό τό 1910
εἶχαν γίνει τρεῖς προσπαθεῖες ἰδρύσεως κατηχητικῶν
στών Ἀθήνα, τόν Πειραιά καί τήν Πάτρα. Καί οἱ
τρεῖς συνιδέονταν μέ πρωτοβουλίες ἰδιωτῶν καί ἀν-
τικειμενωπῶν τήν ἐχθρότητα τῆς ἐκκλησίας. Σύμφω-
να μέ τό σχετικό τῆς ἰδρύσεώς τους, ἀπευθύνονταν
στούς «ἀπόρους παῖδας καί τάς ἐργατίδας τῶν πό-
λεων» καί ἀναπληροῦσαν τήν παρεχόμενη ἀπό τά
σχολεῖα θρησκευτική ἐκπαίδευση πού τή χαρακτηρί-
ζαν ἀνεπαρκή. Τό τελευταῖο σημεῖο πρέπει νά υπο-
γραμμιστεῖ: ὅλες οἱ ὀργανώσεις (προσοχοτικές, θρη-
σκευτικές καί σοσιαλιστικές) τονίζουν τόν ἀνεπαρκή
ρόλο τῆς ἐκπαίδευσης καί καθορίζουν ἔτσι τό δικό
τους συμπληρωματικό ἢ ἀνταγωνιστικό ρόλο. Στά
1910 ἡ ἐκκλησία ἀνταγωνίζεται τήν ἀνταρκαϊότη-
τα τοῦ νέου θεσμοῦ, δέν ἀνταγωνίζεται ὅμως ἀκόμα
τήν ὀργάνωση κατηχητικῶν τήν ἄφησε σέ ὄμο ὀρ-
γανώσεις ἰδιωτῶν: στίς Ὁρθόδοξες Χριστιανικές
ἑνώσεις καί ἀπό τό 1927 στήν Ἀδελφότητα Θεο-
λόγων «Ἡ Ζωή». Ἡ τελευταία τοῦς ἔδωσε πῶ ὀρ-
γανωμένη πυραμίδωτή μορφή, καί δέν περιόρισε τίς
ἐκδηλώσεις τους μόνο στήν ἀκρόαση τοῦ κυριακάτι-
κου μαθήματος. Ἡ δυνατότητα τῆς ἐκκλησίας νά
προσεγγίσει ὅλα τά κοινωνικά στρώματα, καί κυ-
ρίως τά πῶ φτωχά, προσέδωσε στό θεσμό λαϊκό
χαρακτήρα⁴⁷. Στή Θεσσαλονίκη, ἡ λειτουργία κα-
τηχητικῶν μαρτυρεῖται ἀπό τό 1926 μέ πρωτοβου-
λία τῆς θρησκευτικῆς ἀδελφότητας «Ἡ Ἀποστολι-
κή Διακονία»⁴⁸. Ἀργότερα παρόμοια δραστηριοῦ-
τητα ἀνέπτυξε ἡ ὀργάνωση «Ἀπολύτρωση». Τῇ με-

47. Κων. Κούρκουλας, «Τό κατηχητικό σχολεῖον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ
τῆς Ἑλλάδος», π. Θεολογία, τ. 35, 1964, σ. 37-64, 214-233.

48. Ἀρχ. Πρωτ. Θεο., π. 954, Ὑπομνήματα κατὰστατικά, σ. 5.

γλαύτερη όμως διάδοση θά αποκτήσουν στα χρόνια της Κατοχής τὰ κατηχητικά της «Ζωής» που άρχισαν νά ιδρύονται στη Θεσσαλονίκη στὰ 1935-1936 μέ πρωτοβουλία του Άααδημαϊκού Κοινωνικού Συνδέσμου⁴⁹.

Άς επιστρέψουμε τώρα στη ΧΑΝ. Τό άμερικανικό τμήμα της Young Men's Christian Association είχε άρχίσει τη δραστηριότητά του μέσα στὰ ξένα έστρατευτικά σώματα ήδη από τὰ 1917 και την επέκτεινε στη συνέχεια στον ελληνικό στρατό, ιδρύοντας τὰ «Σπίτια του Στρατιώτου». Στὰ 1921 στη Θεσσαλονίκη, και έπειτα στην Άθήνα, ή ΧΑΝ, πάντα υπό την άμερικανική κηδεμονία, επέκτεινε τίς δραστηριότητές της δυναμικά στη μή στρατευμένη ελληνική νεολαία. Ένας από τους σκοπούς της ήταν, όπως δήλωνε εύγλωττα άργότερα ό πρόεδρος της, «νά συμπληρώσει τό έργον κατὰ τάς ώρας καθ' ός ούτε τό Σχολείον ούτε ό έργοδόότης είναι δυνατόν νά άσχοληθούν μέ τους μαθητάς και τους νεαρούς εργατάς των». Η ΧΑΝ, έξαρχής, υποστηρίχτηκε από την εκκλησία, τίς πολιτικές και τίς εκπαιδευτικές άρχές. Χαρακτηριστικά στο πρώτο ΔΣ της ΧΑΝΟ πρόεδρος έγινε ό νομάρχης και μέλη ό δικηγόρος Χαροφυλακής, δημοτικοί σύμβουλοι και επιθεωρητές. Οι δραστηριότητες του τμήματος χρηματοδοτήθηκαν από τό άμερικανικό τμήμα της ΧΑΝ, που άνέλαβε την κατασκευή και τόν εξοπλισμό του γυμνασίου μεγάλου κτιρίου της στο κέντρο της Θεσσαλο-

νίκης⁵⁰. Σέ άντίθεση μέ τὰ κατηχητικά σχολεία, ή ΧΑΝ στηρίξε τη δραστηριότητά της σέ νεανικές μορφές δράσης: εισήγαγε πρώτη τό θεσμό τών θερινών κατασκηνώσεων στην Έλλάδα και φρόντισε γιά τη διάδοση τών άμερικανικών κυρίως παιχνιδιών μπάσκετ και βόλεϋ. Στη Θεσσαλονίκη λειτουργούσε ώς όργανωτής της άθλητικής κίνησης, πήγε υπό την προστασία της διάφορες συνολιακές άθλητικές ομάδες και προπαντός έβγαλε σέ κάποια τάξη τη διεύθυνσή τών άθλητικών εκδηλώσεων και επέβαλε τό σεβασμό τών άθλητικών κανονισμών⁵¹. Τό σημείο αυτό δέν είναι καθόλου ουδέτερο ιδεολογικά: ή σχέση μεταξύ του λεγόμενου «άθλητικού πνεύματος» και του έθιμου σά συστήματα έραρχίας και ύποταξης θερηκευτικού ή κοσμικού χαρακτήρα είναι γνωστή και άποτέλεσε μέρος της ιστορικής διαμόρφωσης του σύγχρονου άθλητισμού. Η όργάνωση του άθλητισμού και ή έπιβολή ένιαίων και σταθερών κανόνων συμπεριφοράς άποτελεί μία από τίς συνιστώσες του έλέγχου τών εκδηλώσεων του νεανικού κινήματος και της ύποταξης του⁵². Έτσι έχει κάποια συμβολική σημασία τό γεγονός ότι τό σπυμ-

50. Ιστορικό Άρχείο Μακεδονίας, καρτέλωση Ένωσης Διοίκησης Μακεδονίας, φακ. 114, όρ. 43-85, «Έκθεσις. Η Άμερικανική Χριστιανική Άδελφότης τών Νέων YMCA) παρά τώ Έλληνικώ Στρατιώ. Από 1ης Δεκεμβρίου 1918 μέχρι της 1ης Οκτωβρίου 1919» και 1921. Πρωτ. Θεσ., π. 332 (τώρα ν. 210), καταστατικά της ΧΑΝΟ, 1921 (Πρωτ.) και 1926 (έντρο). Έπίσης Η ΧΑΝ έν Ελλάδα, Άθήνα [1921], και Έθνικόν Συμβούλιον της ΧΑΝ Ελλάδα, Τά 30 γρόνια της Χριστιανικής Άδελφότητος Νέων (1923-1953), Άθήνα 1976, τό παράρτημα από όμάδια του Άγρίδα Άλιβιάτσου, σ. 34.

51. Χριστοδούλου, ό.π., σ. 80.

52. Thorstein Veblen, Η θεωρία της άργύρου τάξης, Άθήνα 1972, σ. 280-282. Eric Dunning, «The Development of Modern Football», σόν τ. Sociology of Sport, ό.π., σ. 133-151.

49. Μαρτυρίες τών κ. Σπύρου Γουλιέλμου και Άνδρέα Πετάνη, τούς όποιους εύχαριστώ. Για τη δράση τών κατηχητικών της «Ζωής» στην κατοχή και τη μεταπολεμική περίοδο βλ., επίσης, Γιώργος Ίωάννου, Η πωρεύουσα των προσφύγων, Άθήνα 1984, σ. 113-181.

ρινό κτίριο της ΧΑΝΘ και τὰ καλώς οργανωμένα γήπεδά της καταλαμβάνουν άκριβώς τόν έλεύθερο χώρο, όπου τό 19ο αιώνα ή νεολαία της Θεσσαλονίκης διετήλαγε τά άνοργανώτα παραιοσιακά της παιχνίδια⁵³.

Η εποχή άπ' τό 1922 ώς τή δικτατορία του 1936 άποτελεί τή δεύτερη και σημαντικότερη περίοδο στην ιστορία των νεανικών οργανώσεων τής πόλης. Η Θεσσαλονίκη χάνει σιγά σιγά τόν πολυεθνικό της χαρακτήρα καθώς ό μουσουλμανικός και ό βουλγαρικός πληθυσμός τήν εγκατέλειψε και μέρος τής έβραϊκής κοινότητας άρχισε νά φυλάσσει πρόσ τήν Παλαιστίνη. Σέ άντίβαρο, μετά τό 1922, ή πόλη καταλαμβάνεται άπό πρόσφυγες που στήνουν στην περιφέρεια της τίς συνοικίες τους, διίνοντας νέα ζωή. Τό 1928, σέ σύνολο 244.680 κατοίκων, οι 117.041 (47,8%) είναι πρόσφυγες και οι 36.590 (16,1%) έσωτερικοί μετανάστες⁵⁴. Ο συνδικαλισμός άναπτύσσεται και οι κοινωνικοί άγώνες, κυρίως των καπνεργατών, συνταράσσουν συγχά τήν πόλη μέ κορύφωμα τήν εξέγερση του Μάη του 1936. Τήν περίοδο αυτή κάνουν έντονότερη τήν παρουσία τους, έκτός άπό τίς οργανώσεις που ήδη άπαριθμήσαμε, οι πολιτικές νεολαίες. Η Σοσιαλιστική Νεολαία τής Φεντερασιόν άπό τό 1918 έντάσσεται στό ΣΕΚΕ και γίνεται ό κορμός τής Όμοσπονδίας Σοσιαλιστικών Έργατικών Νεολαίων που ιδρύεται τό 1920. Δυό χρόνια άργότερα άναλαμβάνά νει νά οργανώσει, στη Θεσσαλονίκη, τό ιδρυτικό συ-

νέβριο της Όμοσπονδίας Κομμουνιστικών Νεολαίων Έλλάδας, τηρήματος της Κομμουνιστικής Διεθνούς των Νέων. Έκτός άπό τή συμμετοχή της στους κοινωνικούς άγώνες, τό συνδικαλισμό και τή διακίνηση των κομματικών έντύπων, ή κομμουνιστική νεολαία έγινε πόλος της άρυστρας του κόμματος, ύποστήριξε τήν πλήρη ένταξή του στην Τρίτη Διεθνή και τήν μπολσεβικοποίηση του, αλλά διεκδικησε και τήν άυτόνομία της, γεγονός που τήν έφερε σέ σύγκρουση μέ τήν κομματική ήγεσία και ένθάρρυνε μία εύρύτερη άντιπαράθεση νεολαίας και κόμματος. Έτσι, μετά τή συγκρότηση της Άνεξάρτητης Κομμουνιστικής Νεολαίας στην Άθήνα τό 1921, διαγράφηκε τό 1923 και τό τηγμα Θεσσαλονίκης, τό όποιο συγκάλεισε ιδιαίτερο «έπαναστατικό» συνέδριο μέ συμμετοχή τηρημάτων και άπό άλλες πόλεις. Η κατάσταση έξομαλύνθηκε μέ τήν υιοθέτηση των πολιτικών άπόψεων των Θεσσαλονικών αλλά και τήν κατάδίκη της οργανωτικής τους πρωτοβουλίας τό 1924. Έκτοτε ή ΟΚΝΕ άκολούθησε τό ρυθμό των εξέλιξεων του κόμματος. Η οργανωτική της δύναμη: στά 1922 είχε 300 μέλη, στά 1923 400, στά 1924 700, στά 1925-1926 άπό 600 τά μέλη της μειώθηκαν στά 300, έξαιτίας των διώξεων της δικτατορίας του Παγκάλου, και στά 1927 άπό 700 έφτασαν στά 1.886. Στά έπόμενα χρόνια άκολούθησε άνοδική πορεία γιά νά φτάσει στά 1936, σύμφωνα μέ προσωριές μαρτυρίες, στά 15.000 μέλη. Η σύθεσή τους κατά τά τρία τέταρτα ήταν έργατική. Στά τέλη του 1935 τό 60 συνέδριο του ΚΚΕ άποφάσισε τή διάλυση της ΟΚΝΕ και τή σύσταση, σύμφωνα μέ τό νέο λαϊκομετωπικό προανατολισμό, μιας «πλευάς» Άντιφασιστικής

53. Χριστοδούλου, ό.π., σ. 6.

54. Sandis, *Refugees and Economic Migrants*, ό.π., σ. 166.

Νεολογίας — διαδικασία που δεν δολοκληρώθηκε εξαιτίας της δικτατορίας του 1936⁵⁵.

Ωστόσο, η ιστορία της ΟΚΝΕ δεν περιορίζεται μόνο στις οργανωτικές της μεταμορφώσεις. Η νεολαία του μεσοπολέμου αναπρόσφηκε και συνειδητοποίησε τον κόσμο κατά τη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, που κράτησε στην Έλλδα μια δεκαετία. «Ο πόλεμος, έγραψε στα 1933 ο Πωργός Θεοτοχάς, δέν μᾶς παραέβενε καθόλου. Ήταν γιά μᾶς μιὰ φυσική κατάσταση, ἀφοῦ δέν εἴχαμε ἀναμνήσεις τῆς εἰρήνης (...). Ὅταν ἀρχίσαμε νά αἰσθανόμαστε μᾶς κατείχε κιόλας ἡ ψυχὴ τοῦ πολέμου»⁵⁶. Η μεταπολεμική νεολαία, σ' όλη τήν Εὐρώπη, ἔμαθε νά σέπτεται πῶς ζεῖ σέ μιὰ προσωπική ἀνταξιογή, παρὰ σέ μιὰ εἰρηνική περίοδο, καί νά ἀνταξιμᾶνεται τήν πολιτική μέ πολέμικους ὅρους⁵⁷. Μέσα ἀπό μιὰ τέτοια ὀπτική, προσεκτική

55. Μ. Νικολάου, *Ἡ Ὑποστονδία Κομμουνιστικῶν Νεολαίων Ἑλλάδος 1922-1928*, Ἀθήνα 1928, σ. 16-37, "Ἀγγελος Ἐλεφαντής, *Ἡ ἐπαγγελία τῆς ἀδύνατης ἐπανστάσης*, Ἀθήνα 1979, σ. 293-299. ἢ *Pranda* (6.1.1925), ὥστόσο, υπολόγιζε τὰ μέλη σέ 1.300, τὸ 1924 (ΑΥΕ, 1925, Α/2/η). Ἦνὰ τῇ δυνάμει τῆς ΟΚΝΕ θά πρέπει νά υπολογίζουμε ἐπίσης τοὺς ἀνοργάνωτους ἀπαθῶς τῆς, καθὼς καί τῆς ἐξουσιοκρατικῆς οργανώσεις που ἐπηρεάζε. Κάπως ἔτσι λογιζόταν τὰ μέλη τῆς ΟΚΝΕ 30.000, τὸ 1930, ὁ Βρετανὸς πρεσβευτὴς στὴν Ἀθήνα (P.H.O., F.O., 371/15237, Annual Report 1930, σ. 41). Ἦνὰ τῆς ἄλλης ὁργανώσεις νεολαίας στὸν κομμουνιστικὸ χώρο βλ. Θεόδωρος Νικολάου, *Ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ ἐλλήνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος (1918-1930)*, Ἀθήνα 1983, σ. 49-50 καί Δημήτρης Λιβερτάς, *Κομμουνιστὶ ἀνῶνες στὴν Ἑλλάδα (1923-1927)*, Ἀθήνα 1985, σ. 69-74.

56. Πωργός Θεοτοχάς, *Ἐμπρός στὸ κομμουνιστικὸ πρῶβλημα*, Ἀθήνα 1932, σ. 8.

57. Eric Leed, *No Man's Land, Combat and Identity in World War I*, Cambridge University Press, 1979: μιὰ περιγραφή τῆς μεταμόρφωσης που προχάλεσε ὁ πόλεμος στὴ νεολαία που

στὴς συνειδησιακές ἀλλαγές που προχάλεσε ὁ «μέγας Πόλεμος» ἀλλὰ καί οἱ προσδοκίες που ξεπήδησαν ἀπὸ τὴν Ὀκτωβριανὴ Ἐπανάσταση, μποροῦν νά ἐξηγηθοῦν, σέ σημερινὸ βιβλίο, ὅχι μόνο οἱ «επαγγελίες μιᾶς ἀδύνατης ἐπανστάσης», ὁ ὅς ἐς πολυτικὸς λόγος καί οἱ συμπεριφορές τοῦ μεσοπολέμου, ἀλλὰ καί οἱ διαφοροποιήσεις τῆς μεταπολεμικῆς ἀπὸ τὴν προπολεμικὴ νεολαία τῶν ἐργατικῶν κομμάτων, καθὼς καί οἱ ἀνταπαράθεσεις μέ τὴν παλαιὰ γενιά τῶν σοσιαλιστῶν τοῦ ΔΕΚΕ, που ἀνταξιμῶνταν τὴν κοινωνικὴ πρόοδο μέ τὴν ἐξελικτικὴ φιλοσοφία τῆς προπολεμικῆς περιόδου καί ἰδιαίτερα τῆς Δευτέρης Διεθνούς. Ταυτοχρόνα τὴν ιστορία τῆς κομμουνιστικῆς νεολαίας, ὅχι μόνο τῶν μεγάλων τῆς ἀλλὰ καί τῆς συνοδικῆς τῆς ἐπηρεοῆς, πρέπει νά τῇ δοῦμε καί μέσα ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ τῶν ἀντιπάλων τῆς, ἐπιστημονικῶς τὴν ἔνταση που ἐκλύονταν ἀπὸ τὴ σύγκρουση δύο εἰκότων τῆς νεολαίας: τοῦ προπολεμικοῦ ἰδεολογικοῦ μιᾶς κομμουνιστικῆς καί ὑποταγμένης νεολαίας, μέ τὴν πραγματικότητά μιᾶς ἀνυπατάκτης νεολαίας που τὴν κατηγοροῦσαν γιὰ τὴ λαικὴ τῆς καταγωγή, τὴν ἐργατηματικότητα καί τὸν κομμουνισμὸ τῆς. Ἡ ματιά τοῦ εἰσαγγελέα εἶναι καί πάλι χρήσιμη: «καχεκτικὸί νέοι καί ὠχραὶ νεάνιδες μέ τὸ ἐσβεσμένον βλέμμα τῶν ἀναρχικῶν καί μέ τὸ ἔκδηλον μίσος ἐμφωλεῦον εἰς τὰς ψυχὰς των, μίσος στρεφόμενον κατὰ πάσης ἐκδηλώσεως ἐθνικῆς ἢ κοινωνικῆς, κατέκλινον τὰ ὑποπτα κέντρα, καί, εὐκαιρίας δοθείσης, ἤναπτον παντοῦ τὴν παρουσία τῆς στάσεως καί τῆς ἀνταρσίας»⁵⁸.

τῆς μέσης, καί τῶν ἀλλαγῶν στὴς ἀντιλήψεις τους που καθόρισαν τὴ μεταπολεμικὴ τους συμπεριφορά.

58. Μικροδάξ, *Ἡ παιδικὴ ἐγκληματικότητα*, ὁ.π., σ. 20-21.

Γιὰ νά κατανηθῶν οἱ ἀλλογές πού προκάλεσε στίς συνειδήσεις ὁ πόλεμος, καί οἱ συνέπειες αὐτῶν τῶν ἀλλογῶν στή διαμόρφωση τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος, πρέπει νά συνοψολογιστοῦν ἐπίσης ἡ δημιουργία τῆς Ὀμοσπονδίας τῶν Παλαιῶν Πολεμιστῶν στά 1922-24, καί ἡ γρήγορη ἐπέκταση τῶν ὁργανώσεων τους. Οἱ νέοι πού πολέμησαν στή δεκαετία τοῦ 1910 ἀποτελοῦσαν ἑνὸς ἀπὸ τὰ μέρη τῶν ἀμέσως νεωτέρων τους, πού ἦταν ἡ ὀδη προετοιμασμένοι ἀπὸ τὴς ἐξειδικεύσεις τῆς πατριωτικῆς ρητορείας. Ὡστόσο οἱ παλαιοὶ πολεμιστὲς ἀφου εἶχαν δοκιμάσει, στή συχνὰ πολὺχρονη θητεία τους, τὴ φύκη τοῦ πολέμου, ἐπιστρέφοντας, ἀντιμετωπίζαν οἱ περισσότεροι προβλήματα ἐπαγγελματικῆς ἀπασχόλησης, ἀγροτικῆς ἀποκατάστασης καί, ὅσοι ἦταν ἀνάπηροι ἢ φυματικοί, ἄμεσα προβλήματα φυσικῆς ἐπιβίωσης. Ἀποκαλυπτικὸ τῶν συνθηκῶν ἐξαθλίωσής τους εἶναι τὸ αἷτημα πού ψηφίστηκε στὸ συνέδριο τῆς Ὀμοσπονδίας τους τὸ Μάη τοῦ 1923: «Νά παίρνουν οἱ ἄρρωστοι (φυματικοί) τὰ ρούχα τῶν πεθαμένων ἀφου πρώτα λυβανίζονται καί νά μὴν πουλοῦνται στὰ δημοπρατήρια».⁵⁹ Ἦταν φυσικὸ ἐπομένως οἱ παλαιοὶ πολεμιστὲς ὄλων τῶν ἐμπόλεμων χωρῶν νά ἀποτελοῦν εὐχλεχτο ὕλην στίς ἰδέες πού πρέσβευαν τὴ ρήξη. Στὴν Ἑλλάδα, οἱ Παλαιοὶ Πολεμιστὲς ἐπέκτειναν τὴν κομμουνιστικὴ ἐπιρροή πέρα ἀπὸ τὴν ἐργατικὴ τάξη σέ ἀγροτικά

καί ἐξαθλιωμένα μικροαστικά στρώματα. Ὅποιος γνωρίζει τὸ ρόλο πού ἔπαιξαν στὴν Ἱταλία καί τὴ Γερμανία οἱ ἀντίστοιχοι ὁργανώσεις τῶν ἀποστράτων στὴ δημιουργία τῶν φασιστικῶν ὁργανώσεων καί τοῦ περιβάλλοντος μέσα στὸ ὅποιο ἀνατυχθῆκαν οἱ φασιστικὲς νεολαίες⁶⁰, μπορεί νά ἀντιληφθεῖ τὸ ρόλο τῶν Παλαιῶν Πολεμιστῶν, τόσο ὡς δεκτικτῆς πορείας πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῶν λαϊκῶν μαζῶν στὴν Ἑλλάδα τὴν ἴδια περίοδο, ὅσο καί ὡς παράγοντα πού ἐπηρέασε τὴν πορεία αὐτῆς. Στὴ Θεσσαλονίκη, οἱ ἐνώσεις Παλαιῶν Πολεμιστῶν, πού ἰδρύθηκαν στά 1922-23, δὲν περιορίστηκαν μόνο στὴν πόλη ἀλλὰ ἐπεκτάθηκαν καί στὴν ἀγροτικὴ τῆς περιφέρειας⁶¹.

Μετά τὰ 1920 ἄρχισαν νά ἐμφανίζονται καί οἱ νεολαίες τῶν ἀστικῶν πολιτικῶν κομμάτων. Συγκεκριμένα τὸ 1920 ἰδρύθηκε ἡ Πολιτικὴ Ἑνωσις Μακεδονικῆς Νεολαίας (βασικὴ), τὸ 1924 ἡ Φιλελεύθερα Μακεδονικὴ Νεότης (βενιζελικὴ) καί ἡ Δημοκρατικὴ Νεολαία Μακεδονίας (τοῦ Ἀλ. Παπαναστασίου), τὸ 1925 ἡ Ἐθνικὴ Δημοκρατικὴ Νεολαία Μακεδονίας (τοῦ Γ. Κονδύλη), τὸ 1933 ἡ Πολιτικὴ Λαϊκὴ Νεολαία (τοῦ Π. Τσαλδάρη) καί τὸ

60. Betti, *L'Opera nazionale Balilla*, ὁ.π., σ. XI, 5, 8-25.

61. Γιὰ τὴν ἐπέκταση τῶν Παλαιῶν Πολεμιστῶν στὴ Μακεδονία βλ. Ἀρχ. Πρωτ. Θεσ., π. 343 (1921), 392 (1922), 421 (1923), 422 (1923), 462 (1923) καί 477 (1923). Γιὰ τὴν ἀνησχία τῶν ἀρχῶν βλ. IAM, Γενικὴ Διοίκηση Μακεδονίας, φακ. 89, «Υπόμνημα τῆς ἀπὸ ἀνέφεων ἔκριν προπαγανδῶν παρουσιάζομένης καταστάσεως ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Σκόπιατος Στρατοῦ καί γενικότερον καθ' ἅπασαν τὴν Νοτιοὴν Ἑλλάδα καί ἐπιβαλλόμενα μέτρα» (1924), σ. 6-7. ΑἴΕ, 1925, Α'2/η, Ἀπόφρατος ἔκθεσις τοῦ νομαρχοῦτος Πέλλης, Δ. Κατάρτισις πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἑσωτερικῶν, Ἐδεσσα 16.1.1925 καί «Τὸ Α' Σόμα Στρατοῦ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐπικρατικῶν» Ζ. Παπαθανασίου, Ἀθῆνα 18.3.1925.

1934 ή Μορφωτική Νεολογία Έλευθεροφρόνων Θεσσαλονίκης (του Ι. Μεταξά)⁶². Οι νεολογίες αυτές δεν είχαν καμιά ιδιαιτερή νεολογιστική υπόσταση, ούτε ιδιόζυγα νεανική δραστηριότητα· ιδρύονταν γιὰ τὴν ἐκλογικὴ ὑποστήριξη τοῦ κόμματός τους καὶ συχνὰ διαλύονταν ἐξαίτιας τῆς ἀπραξίας τους γιὰ νὰ ἐπανασταθοῦν ἀρτύτερα, ἰδίως στὶς προεχλογικὲς περιόδους⁶³. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῆς πρώτης ἀπὸ αὐτές, καὶ σχετικὰ μακροβιότερης, τῆς Μακεδονικῆς Νεολογίας. Μὲλη τῆς, σύμφωνα μὲ τὸ καταστατικὸ τοῦ 1920, μπορούσαν νὰ γίνουν «οἱ ἐν Θεσσαλονίκῃ μονίμως ἐγκατεστημένοι ἀπὸ 18 ἕως 40 ἐτῶν». Στὸ καταστατικὸ τοῦ 1922 τὸ ὅριο ἐπεκτείνεται στὰ 52 χρόνια. Σκοπός, ἡ ὑποστήριξη Μακεδόνων πολιτικῶν⁶⁴.

Ἀπὸ τὰ 1925 ἄρχισαν ἐπίσης νὰ παρουσιάζονται καὶ νὰ πυκνώνουν στὴν πόλη οἱ φασίστες ἢ φασιστικές ὁργανώσεις. Κύριο χαρακτηριστικὸ τους, ὁ ἔντονος ἀντικομμουνισμὸς καὶ ὁ ἀντισιωματισμὸς. Ἦδη ἀπὸ τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1923, τὴν ἐπομένη τῆς νίκης τῶν δημοκρατικῶν, ἰδρύθηκε ὁ Κεντρικὸς Σύνδεσμος τῆς Ἀντιεβραϊκῆς Νεολογίας μὲ στόχο τὸς Ἑβραίους τῆς πόλης ποὺ ἀπέσχαν στὶς ἐκλογές⁶⁵. Οἱ σημαντικότερες ἀπὸ τίς ὁργανώσεις αὐτῆς ἦταν ἡ Ἑθνικὴ Ἐνωσις Ἑλλὰς (1927) καὶ ἡ Ἀντικομμουνιστικὴ Ὅργανωσις Νέων Μακεδονίας.

62. Κατὰ σειρά, Ἀρχ. Πρωτ. Θεσ. π. 281, 472, 524, 598, 1455 καὶ 1522.

63. Ἡ Νεολογία τῶν Φιλελευθέρων ἐπανιδρύεται στὰ 1928 (π. 988) καὶ 1932 (π. 1366)· ἡ Ἑθνικὴ Δημοκρατικὴ Νεολογία ἐπανιδρύεται τὰ 1930 (π. 1191).

64. Ὁ.π., π. 281.

65. *Ελευθερον Βήμα*, 19.12.1923, σ. 4.

Ἑράκλης (1931)⁶⁶. Ἡ πρώτη, ἡρωστή ὡς ΕΕΕ, ἦταν στρατιωτικὰ ὁργανωμένη: ἡ νεολογία τῆς, οἱ ἄλχιμοι, φρουροῦσαν χαλύβδινα χράνη καὶ ὁμοιόμορφες στολές. Ἐκῶναν ἐπιθέσεις, πολλὰς φορές αἱματηρές, ἐναντίον τῶν Ἑβραίων, τῶν ἐργατικῶν καὶ κομμουνιστικῶν συγκεντρώσεων, καθὼς καὶ τῶν ἐκδηλώσεων τῶν ἄλλων νεολογιῶν μὲ ἀποκορύφωμα τὴν πυρπολῆση τῆς ἐβραϊκῆς φτωχογειτονίας Cambell τὸ 1931 καὶ τὴν πορεία στὴν Ἀθήνα τὸ 1933 — ἀντιγραφή τῆς πορείας τοῦ Μουσολίνι στὴ Ρώμη. Ἡ ἐμφάνιση φασιστικῶν ὁργανώσεων στὴ Θεσσαλονίκη δὲν εἶναι φαινόμενο διυεξήγητο. Σὲ στερημένες μάζες συχνὰ ἡ παρουσία μιᾶς ξένης μειονότητας χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ τῆς ἀποδοθοῦν οἱ εὐθύνες τῆς ἀνεργίας, τῆς ἐλλειψῆς στέγης καὶ τῆς ἀκρίβειας. Ἡ διαφορετικὴ θρησκεία καὶ γλώσσα, στὴν περίπτωση τῶν Ἑβραίων, ἡ ἡ διαφορετικὴ ἰδεολογία, στὴν περίπτωση τῶν κομμουνιστῶν, μπορούσε νὰ τοὺς κάνει στόχο ἐπιθετικότητας ἀπὸ μιὰ μάζα ποὺ ἔβρισκε στὸ ρόλο τοῦ φρουροῦ μιᾶς φανταστικῆς παραδοσιακῆς τάξης τὸ ἀντιστάθμισμα καὶ τὸ κῆρος ποὺ τῆς ἀφαιροῦσε ἡ ὕλη τῆς ἀθλιότητα· στὴν καθήμενὴ ἑξοχή. Οἱ παρατηρήσεις αὐτές, ποὺ δὲν ἰσχύουν μόνον γιὰ τὴν περίπτωση τῆς Θεσσαλονίκης, ἐξηγοῦν τὸ γεγονός πὼς ἡ πλειοψηφία τῶν μελῶν τῶν φασι-

66. Ἀρχ. Πρωτ. Θεσ., π. 794 καὶ 1228· στοὺς σκοποὺς τῆς Ἀντικομμουνιστικῆς Ὅργανώσεως Νέων Μακεδονίας — Ἑράκλης περιλάμβαναν «ἡ καταπολέμησις διὰ παντὸς νομίμου μέσου τοῦ κομμουνισμού, ὡς καὶ πάσης ἄλλης προπαγάνδας σκοπούσης τὴν διασπείδωσιν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας τῆς πατριδος μας καὶ τῶν προγόνων». Εἰς τὴν ἀνδιαφύραση οἱ πολιτικαὶ διατάξεις τῆς ὑπεράσπισης τῆς ἐθνικῆς ἡ ἀλλῆς, θεσμικὰ ὁριζόμενης, ἱστορικῆς ἀληθείας. Στὴν περίπτωσιν τῆς Θεσσαλονίκης, γύρω ἀπὸ τὴν τοπικὴ ἐθνικὴ ἀλήθεια γίνεσθαι τῆς συγκαλύπτου ἰδεολογικῆς τάσεως ἀπὸ διαφορετικὰς ἀρετρίας.

στικῶν ὀργανώσεων στὴ Βόρεια Ἑλλάδα εἶχαν προσφυγικὴ προέλευση. Ἀλλωστε ἡ βενιζελικὴ παράταξη, τῆς ὁποίας οἱ πρόσφυγες κυρίως ἀποτελοῦσαν στὴ Βόρεια Ἑλλάδα τὴν ἐκλογικὴ τῆς πλειατεία, εἶχε κάποιους δεσμούς μὲ τὸν ἀντιστασιασμὸ, καὶ οἱ ἀρχεῖς ἔδειχναν ἀνοχή στὴ δράση τῶν φασιστικῶν ὀργανώσεων ἐξαιτίας τοῦ ἐνεργοῦ ἀντικομμουνισμοῦ τους⁶⁷.

Ἐδῶ μπορεῖ νὰ χλεῖσει ἡ ἀναφορά στὶς μεγάλες ὀργανώσεις νεολαίας, οἱ ὁποῖες, πέρα ἀπὸ τὶς πολιτικὲς τους διαφορὲς καὶ ἀντιθέσεις, χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἱεραρχία καὶ τὴν ἐκ τῶν προτέρων διαμόρφωση τοῦ ιδεολογικοῦ τους πλαισίου. Τὸ ἐνδιαφέρον, ἀπὸ μεθοδολογικὴ ἀποψη, βρίσκεται ὅχι μόνο (ἢ τόσο) στὴν ἀνάληψη τῶν ιδεολογικῶν προτύπων —αὐτὰ ἀλλοστε ἦσαν διεθνῶς διαμορφωμένα— ἀλλὰ στὴν ἀνάδειξη τῶν προϋποθέσεων καὶ τῶν ἐμπειριῶν μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ ἀντιστασιακοὶ ιδεολογικοὶ υἱοθετήθηκαν, καθὼς καὶ τοῦ τρόπου ποὺ ἡ διαπαιδαγώγηση στὶς νεανικὲς ὀργανώσεις ἐπηρέασε τὶς συμπεριφορὲς καὶ τὶς στάσεις τῶν μελῶν καὶ τῶν ὁπαδῶν τους. «Ἡ μιά γενιά, γράφει ὁ H. Williams, μπορεῖ νὰ ἐκπαιδευθεῖ τῇ διάδοχῇ τῆς, μὲ λογικὴ ἐπιτυχία, στὸν κοινωνικὸ χαρακτήρα ἡ στὸ γενικὸ πρότυπο τῆς κουλτοῦρας, ἀλλὰ ἡ νέα γε-

νιά ἔχει τὴ δική της δομὴ αἰθθησης»⁶⁸. Μελετώντας τὶς διαφορετικὲς ἀπαντήσεις, τὶς συνέχειες καὶ τὶς τομὲς στὸν τρόπο ἀντιλήψης καὶ ἀντίδρασης στὸ κοινωνικὸ περιβάλλον, μποροῦμε νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα, ἂν οἱ νεολαίες αὐτὲς συνέβαλαν, καὶ πῶς, στὴ διαμόρφωση καὶ στὴ διαφοροποίηση τῶν κοινωνικῶν συνειδήσεων καὶ τῶν ἀντιστασιακῶν πολιτικῶν συσπειρώσεων.

Μέσα στὴν προστυχὴ αὐτὴ πρέπει νὰ ἀναλυθεῖ ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὴν ἀναφορά τῶν ὀργανώσεων νεολαίας σὲ προσδιορισμένες κοινωνικά χατηγορίες ἀφενός, καὶ ἀφετέρου στὸ σύνολο τῆς νεολαίας χωρὶς προκαθορισμένη κοινωνικὴ προέλευση. Ἀντίφαση ποὺ ἀνταναχθᾶ βεβαίως τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε τεθεῖ τὸ πρόβλημα τῆς νεανικῆς ιδιότητος, ὡς πολιτικακὸ φαινόμενο στὸ σύνολο τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ ἐπίσης τὴν ἀνάγκη, δηλωμένη ἡ λαθάνουσα, τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν φορέων νὰ ἐπερβῶν τὴν κοινωνικὴ περιχαράκωση καὶ νὰ διασφαλίσουν τὴν ἡγεμονία τους μέσα ἀπὸ μιὰ εὐρύτερη ἐμπροσθὶ στὸ σύνολο τῆς κοινωνίας. Τέλος, πρέπει νὰ μελετηθεῖ ἡ ἀλληλεπίδραση τῶν νεανικῶν ὀργανώσεων σ' ὅ,τι ἀφορᾷ κυρίως τὶς μορφὲς τῆς δράσης τους, σὲ σημαντικὴ αὐτονομία ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τῆς. Ἐτσι λ.χ. ἡ σειρά ἀρθρῶν «Ἡ συσσωμάτωση τῆς ἐλληνικῆς νεολαίας», μὲ ἀπαντήσεις πολιτικῶν καὶ πνευματικῶν προσωποτικῶν στὸ ἐρώτημα ἂν εἶναι δυνατὴ ἡ συγχώνευση ὧν τῶν ὀργανώσεων νεολαίας σὲ μιὰ «γενικὴ συνομοσπονδία νεολαίας», ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ *Ἑργασία* τὸ 1930,

67. George Mavrogordatos, *Silbom Republic, Social Conditions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, University of California Press, 1983, σ. 209, 255, 258-9. Ishac Emmanuel, «Los Jídios de Salonique», στὸν *τ. Zikhron Saliniki*, 8, σ. 31-32. Ἑφημερίς τῶν *Bakavon*, 17,8 καὶ 12,12,1931, 4,2,1934. Μαξεδονικά Νέα, 17-31 Δεκ. 1933. *Ἀκρόπολις* 26,6,1934.

68. Raymond Williams, *The Long Revolution*, Penguin Books 1980, σ. 65.

δέν αποτελεῖ ἐνδεχόμενως τυχαίον καὶ μεμονωμένο φαινόμενο⁶⁹. Ὅπως ἐπίσης, μερικὰ χρόνια ἀργότερα, ὁ προσεγγάρχων ρόλος τῆς Ἑθνικῆς Ὁργάνωσης Νεολαίας, στό καθεστώς τῆς 4ης Αὐγούστου, δέν πρέπει νά θεωρηθεῖ μόνο ὡς αἵτημα τοῦ καθεστώτος νά συμμορφωθεῖ μέ τά φασιστικά πρότυπα. Τό αἷτημα αὐτό στηρίχτηκε σέ προϋπάρχουσες δυνατότητες καί δεκτικότητες πού μένουν νά ἐπισημανθοῦν.

Παράλληλα ὅμως μέ τίς ἱεραρχημένες καί ἰδεολογικά προσδιορισμένες ὁργανώσεις, ἡ περίοδος 1922-36 χαρακτηρίζεται γενικότερα ἀπὸ ὁργανωμένη ἰδρυση ὁργανώσεων διαφορετικοῦ χαρακτήρα. Ἀντὴν προηγουμένη περίοδο ἰδρύονταν μία ἢ δύο τό χρόνο, ἀπὸ τὰ 1924 ὡς τὰ 1936 ἰδρύονται 149 ὁργανώσεις, δηλαδή 11 μέ 12 τό χρόνο⁷⁰. Οἱ ὁργανώσεις αὐτές βρίσκονται στό σημεῖο τομῆς δύο κατευθύνσεων: ἀφενὸς τῆς συνειδητοποίησης κοινωνικῶν ἰδιαιτεροτήτων, ἀφετέρου τῆς ἀνάπτυξης νέων πολιτισμικῶν ἀναγκῶν· ἀποτελεσμα ἡ ἐξαιρετικὴ πολυμορφία.

Πρῶτο ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἐκφραση τῶν κοινωνικῶν ἰδιαιτεροτήτων: ἐμφανίζονται σύλλογοι νεανίδων καί γυναικῶν· προσφυγικοὶ σύλλογοι νεολαίας, ἄλλοι μέ βάρση τὸν τόπο καταγωγῆς τῶν μελῶν τους καί ἄλλοι μέ βάρση τὸν τόπο ἐγκατάστασης — τὴν προσφυγογειτονιά⁷¹. σύλλογοι συνδικαίων, πού

ἐκπράξουν τίς ἀθλητικὲς ἢ μορφωτικὲς ἀνάγκες νέων πού ἐργάζονται στὰ μικροεργαζία καί τὰ ἐργαστήρια, κάποτε ἐνὸς μόνο δρόμου ἢ μιᾶς στοᾶς⁷². τοπικοὶ σύλλογοι πού σκοπεύουν στὴ διατήρηση τῶν δεσμῶν τῶν συντοπιτῶν μεταξὺ τους καί μέ τὸ χροῖό τους· σύλλογοι ἀθλητικοὶ καί μουσικοὶ πού ἰδρύθηκαν ἀπὸ μεγάλα συνδικάτα, ὅπως οἱ ἑμπορεμπόλεμοι, οἱ σιδηροδρομικοὶ, οἱ τριατατικοὶ, τοῦ Ἑργατικοῦ Κέντρου Θεσσαλονίκης⁷³. σύλλογοι ἀγροτικοὶ καί τέλος φοιτητικοί⁷⁴.

Δεύτερο, τὸ πλῆθος αὐτῶν τῶν νεανικῶν συλλόγων ἐμφανίζει πολυμορφία σέ σχέση μέ τίς πολιτισμικὲς ἀνάγκες πού θεραπεύουν. Οἱ δύο πύο διαδεδομένες μορφές εἶναι οἱ μουσικοὶ ἢ μουσικοχορευτικοὶ σύλλογοι καί οἱ ἀθλητικοὶ, κυρίως ποδοσφαιρικοί. Στὴν περίοδο αὐτὴ ἰδρύονται 12 μουσικοχορευτικοὶ καί 56 ἀθλητικοὶ σύλλογοι. Ἀπὸ τοὺς τελευταίους μερικοὶ εἶναι μεγάλα καί πλούσια εὐμεταίετα, ὅπως ὁ Ἄρης, ὁ ΠΑΟΚ, ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ἐνὼ ἄλλοι ἔχουν συνδικαϊκὸ χαρακτήρα. Ἐκτός ὅμως

69. Δακτυλόγρ. ἐργασία στό μεταπτυχιακὸ σεμινάριο Λαογραφίας 1984-1985, Θεσσαλονίκη 1985. Ἀναφέρονται 14 σύλλογοι προσφυγικῆς νεολαίας.

70. Ἡ περίπτωση τῆς «Ἑνώσης Φιλομούσων Θεσσαλονίκης» (1931): ἀπὸ τὰ 22 ἰδρυτὰ μέλη οἱ 14 θάλασσαν διεξέδωσαν στὴν ἐμπορική στοὰ τῆς ὁδοῦ 25ης Μαρτίου 2. Ἐπαγγέλματα: Δύο ἐξαγορευτάτες, τέσσερις γράφτες, τρεῖς λογισταί, δύο ποτοποιοί, ἕνας παντοπώλης, μουσικός, ταπεινὴ γῆς, χορεύς, ἐνδυμασιολόγος κ.λπ.

71. Ἀθλητικὸς ποδοσφαιρικὸς Ὀμίος «Ἑνωσις Ἑμπορεμπόλεμων», 1928 (π. 947). Ἑνιστατικὸς Σύλλογος «Ὁ Θεματικὸς», 1925 (π. 639). Ἀθλητικὸς Ὀμίος ΤΤΤ, 1928 (π. 961). Ἑργατικὸς Ἀστέρ 1926 (π. 722).

72. π. 809/1927, π. 941/1928, π. 1002/1929, π. 1141/1930, π. 1186/1930.

άπό τή μουσική και τό ποδόσφαιρο, οί πολιτιστικές ανάγκες ιδιαίτερα γιά τά άστικά στρώματα τής πόλης πολυπλασιαζόνται και άναεώνονται. Έτσι, άπό τό 1925 στό χώρο του άθλητισμού εμφανίζονται σύλλογοι ναυτικών άθλημάτων, τέως, πεδίο-δρόμησης, μοτοσυκλέτας, ιδρύεται άεροέσχη κ.λπ. Στό χώρο έπίσης των πολιτιστικών συλλόγων εμφανίζονται οί φίλοι του κινηματογράφου, του ραδιοφώνου κ.ά.⁷⁵

Σ' ό,τι άφορά τούς συνοικιακούς και προσφυγικούς συλλόγους οί περισσότεροι είχαν μεικτό χαρακτήρα: Έπαρχέλλονταν τόσο τήν άνάπτυξη άθλητικών δραστηριοτήτων όσο και τή δημιουργία χορωδιών, θεατρικών όμύλων, βιβλιοθηκών. Σέ μερικούς μάλιστα διακρίνουμε όμοιομορφία στη διατύπωση του τίτλου και στό καταστατικό, πράγμα που οδηγεί στό συμπέρασμα πώς έκφράζουν γενικότερη πολιτική βούληση⁷⁶. Τό είδος των πηγών που διαθέτουμε δεν μάς επιτρέπει δυστυχώς νά διαπιστώσουμε μέ βεβαιότητα τήν πολιτική ένταξη των συλλόγων αυτών. Βέβαιο όμως είναι ό,τι οί άρχές άσφαλείας παρακολούθουσαν στενά τίς δραστηριότητές τους. Άπό μερικά έγγραφα, ξεχωρισμένα στους φακέ-

λους των συλλόγων στό Πρωτοδικείο τής Θεσσαλονίκης, πληροφορούμαστε μερικές ενδιαφέρουσες πλευρές τής πρακτικής έπαγρύπνησης. Έτσι, τό 1926, γιά νά έγγραφεί τό καταστατικό του 'Αθλητικού Ποδοσφαιρικού Όμίλου «Ή Θεσσαλονίκη», χρειάστηκε βεβαίωση τής γενικής 'Ασφάλειας ό,τι άπό τά μέλη τής διοίκησης του σώματέιου (ουδείς έπαικεν μέγχι σήμεραν άφορμήν εις τήν ύπηρεσίαν ήμϊν, νά ασχολήθῃ περί αυτού διά κομμουνιστικάς ιδέας και ενεργείας»⁷⁷. Πληρέτερος είναι ό φάκελος του μουσικοκαλλιτεχνικού συλλόγου «Όρφεύς»: μέ βάση τίς πληροφορίες τής Ειδικής 'Ασφάλειας ό,τι μερικά άπό τά μέλη του ήταν κομμουνιστές, ό Ύπουργός Πενικός Διοικητής Μακεδονίας έληψε τό 1933 τή διάλυσή του⁷⁸.

Οί σύλλογοι αυτοί άξίζουν διευρυμένη και πλήρেষτερη διαπραγμάτευση. Ός συνοδικά ιδωμένο φαινόμενο έντάσσεται στη μεγάλη άλλαγή που συνελάσθηκε τά χρόνια αυτά στον τρόπο ζωής, ιδιαίτερα στον τρόπο που διαβρώθηκε ό έλεύθερος χρόνος στις πόλεις. Στίς λεπτομέρειές του μπορεί νά μάς αποκαλύψει μερικές άπό τίς μορφές που πήρε ή άλλαγή αυτή στην ελληνική κοινωνία ή τή διαφοροποίηση άνάμεσα στις λαϊκές και τίς άνώτερες τάξεις, και προπαντός τά χαρακτηριστικά τής συνούρας των λαϊκών τάξεων — τής συνούρας μέ τή διευρυμένη έννοια που χρησιμοποιείται άπό ιστορικούς όπως ό Raymond Williams, ό Eduard Thompson, ό Richard Johnson κ.ά.⁷⁹ Ή άνάλυ-

75. Για τήν προτίμηση των άστικών στρώμάτων αέ νεότερα σπόν που δύνουν τήν έμφαση περισσότερο στη σωματική βελτίωση και λιγότερο στο παιχνίδι και λειτουργούν ως χείμαυρά κοινωνικά λόγους βλ. Günther Lüschen, «Social Stratification and Mobility among Young German Sportsmen», σόν τ. *The Sociology of Sport*, ό.π., σ. 237-258. Έπίσης, Jennifer Hargreaves, «Theorising Sport: An Introduction», σόν τ. *Sport, Culture and Ideology*, ό.π., σ. 12-13.

76. Μορφωτική Ένωσις Νεολαίας Τομέας, 1926 (π. 715). Μορφωτική Νεολαία Ντερό, 1930 (π. 1145). Μορφωτική Δεσχή Νεολαίας Τριανδρίας, 1930 (π. 1160).

77. π. 751 (1926).

78. π. 1304 (1932), Δημ. Ήλιάδης, Ύπουργός Πενικός Διοικητής ηρώς των Εισαγγελέα Πλημμελυδικών Θεσσαλονίκης, 22.11.1933.

79. Raymond Williams, *Culture and Society, 1780-1950*,

ση των καταλόγων των ιδρυτικών τους μελών, σ' ό,τι αφορά στην ηλικία, τό επάγγελμα και τόν τόπο κατοικίας, δείχνει ότι πολλοί από τους συλλόγους αυτούς αποτελούν τη διεύρυνση της νεανικής παρτίδας και την επιδίωξη, μέσω της δημιουργίας καταστατικών, να θεσμοποιηθεί ο ιδιαίτερος χώρος ανάπτυξης της, να περιφρουρηθούν, από ένα χράτος και χυποτο στις συσσωματώσεις των πολιτών, οι ιδιαίτερες δραστηριότητές της, καθώς και να χρησιμοποιούν κάποιες εργαταστάσεις, έστω και με τη μορφή έλευθερων χώρων (Υπείδων) ή αθουσών⁸⁰. Ιδιαίτερη σημασία πρέπει βέβαια να δοθεί στο ποδόσφαιρο. "Όπως από τις άρχές του αιώνα άποτέλουμε στη δυτική Εύρώπη συστατικό στοιχείο της εργατικής κουλτούρας⁸¹, έγινε και στην Έλλάδα, από τά 1922, ένα από τά πιο διαδεδομένα και τό

Penguin 1961, τού ίδιου, *The Long Revolution*, Penguin 1980, E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Penguin 1981, Richard Johnson, «Culture and the historians» και «Three problematics: elements of a theory of Working class culture», στών τ. *Working Class Culture*, ό.π., σ. 41-71 και 201-237.

80. Η περίωση μās παρτέμει στο πρόβλημα του χώρου (δηλ. της γειτονιάς, του όρόμου) ώς στοιχείου της κουλτούρας της εργατικής τάξης, δηλ. παράροντα που ποχαλει τατίαι για τά σπολατα που βρεαονται σέ περιβοιακή σχέση με την παράρωτη: John Clarke, «Capital and culture: the post-war working class revisited», στών τ. *Working Class Culture*, ό.π., σ. 230-253, ίδιαιττα σ. 251-253. Για τη σχέση άνάμεσα στο χώρο και τη νεανική ομάδα, βλ. Gillis, ό.π., σ. 40-44, 77-82.

81. H. F. Moorhouse, «Professional football and working class culture: English theories and Scottish evidence», π. *The Sociological Review*, τ. 32, 1984, σ. 283-315· Chas Critcher, «Football since the war», στών τ. *Working Class Culture*, ό.π., σ. 161-184· Eric Dunning, «The Development of Modern Football», στών τ. *The Sociology of Sport*, σ. 133-151.

μας' έξοχήν λαϊκό άθλημα και θέαμα. Η άποψη ότι τό ποδόσφαιρο άποτελεί είτε χυδαία έκδήλωση φυσικής δύναμης (άποψη που προυποθέτει την άξιολόγηση των πνευματικών έκδηλώσεων και την άπαίωση των σωματικών) είτε «ιδεολογικό μηχανισμό του κράτους» (Althusser) ή έναν «μικρόκοσμο της καπταλιστικής κοινωνίας» (σολή της Φρανκφούρτης), δηλ. έπιχείρηση χειραγώγησης της εργατικής τάξης και έκφραση της άλλοτριώσης της, έμπόδιον, και όχι μόνο στην Έλλάδα, την ιστορική και θεωρητική ένασχόληση με τό σπόρ αυτό. Καθώς όμως έπισημαίνει ό John Hargreaves, τό ποδόσφαιρο, όπως και γενικότερα τά σπόρ, παρά την καταγωγή τους και τίς προσπάθειες του πλέγματος της έξουσίας να τά έλέξει, δέν άποτελούν μιά ένιαία, από άποψη σημαίων, όνότητα⁸². Διαφοροποιούνται στο χρόνο και στόν κοινωνικό χώρο, άπορροφούν και εκφράζουν διαφορετικές σημαίες και άξίες· γίνονται έστίες άλληλεγγύης και πείδια έντάσεων και συγκρούσεων όχι χωρίς όργανική, άν και δυοδιάκριτη, σύνδεση με τη δομή των κοινωνικών σχέσεων και τίς δυνάμεις που όρουν στο έσωτερικό της. Έξάλλου μιά ιστορική προσέγγιση των σπόρ στίς κοινωνικές και πολιτισμικές τους διαστάσεις μπορεί να μās άπαλλάξει από έπιπόλαιες προηγύσεις, οι όποίες άφενός έξιδανικεύουν τό πνεύμα του άθλητισμού και άφετέρου έλθειάζουν τά καταστατικά μέτρα έναντίον των νεαρών ταρξίων των Υπείδων. Τό έρώτημα του Stephen Humphries,

⁸² John Hargreaves, «Sport, Culture and Ideology», στών *Άθλητισμο τόμο*, ό.π., σ. 30-61.

Hooligans or Rebels? δὲν ἀφορᾷ μόνο τὴν Ἀγγλία τῶν χρόνων 1889-1939⁸³.

III ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΖΗΤΟΥΜΕΝΑ

Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ προσχέδιο μελέτης. Ἔχει ἐπινοήσας καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ μιάς ὑπόθεσης ἐργασίας: συζητᾷ προβλήματα καὶ πορίσματα πού προκύπτουν ἀπὸ μιά ἀρχικὴ φάση τῆς ἔρευνας, γιὰ νὰ ἐξαντλῇ τὸ διαθέσιμο ἀρχεὶακὸ ὕλικό καὶ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Συνοψίζω τὴ συζήτηση σὲ τέσσερα σημεῖα:

Α. Στὸ κείμενο δὲν γίνεταί μιά σαφὴς διάκριση ἀνάμεσα στὴν ἐφηβεία καὶ στὴ νεότητα. Ὁ Gillis, περιγράφοντας τὸν κύκλο ζωῆς στὴν προβιομηχανικὴ καὶ στὴ μεταβιομηχανικὴ κοινωνία, δίνει ἀντιστοίχως δύο σχήματα: παιδικότητα-νεότητα-παρότητα-ἀποχώρηση ἀπὸ τὴν ἐργασία ἢ θάνατος, γιὰ τὴν προβιομηχανικὴ κοινωνία· παιδικότητα - ἐφηβεία - νεότητα - παρότητα - συνταξίη γιὰ τὴ μεταβιομηχανική⁸⁴. Ἡ βιομηχανικὴ ἐποχὴ ἀποτελεῖ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴ μιά διάβρωση τοῦ κύκλου ζωῆς στὴν ἄλλη. Ἡ Θεσσαλονίκη τὰ χρόνια αὐτὰ ἀνήκει στὴν προβιομηχανικὴ ἢ στὴν ἐποχὴ τῆς μετάβασης; Ἡ ἀπάντηση δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι οὔτε μόνο θετικὴ οὔτε μόνο ἀρνητικὴ, γιατί δὲν ἐξαρτᾶται μόνο ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ βιομηχανίας. Σὲ περιόχες τῆς περιφέρειας πού ἀκολουθοῦν τὴν προχωρημένους χρόνος, ὁ χρόνος καθυστέρησης δὲν εἶναι ἴδιος σὲ ὅλα

83. Βλ. σημ. 26.

84. Gillis, ὁ.π., σ. 13 καὶ 123.

τά έπείπεδα και σέ όλες τίς τάξεις. Τό πρόβλημα αυτό είχε έπισημανθεί μέ σαφήνεια από τόν Ρουμάνο σοσιαλιστή συγγραφέα Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855-1920), ήδη από τίς άρχές του αιώνα: «Τό γεγονός ότι ή εξέλιξη των καθυστερημένων κοινωνιών έπηρεάζεται και ταυτόχρονα προσδιορίζεται σέ μεγάλη χλίμακα από τίς προχωρημένες χώρες, συνεπάγεται δύο βασικές ιδιαιτερότητες γιά τόν τρόπο που εξέλισσονται οι καθυστερημένες χώρες: ή πρώτη άφορά στη διάρκεια της εξέλιξης, δηλαδή οι προθεσμίες της είναι πιο σύντομες από ό,τι στις προχωρημένες χώρες· ή δεύτερη άφορά στο γεγονός ότι ή μεταμόρφωση των κοινωνικών μορφών, των δικαιοαιών, των πολιτικών κ.λπ. (τό ποιοτικό όρόσημο) συνελαίεται πριν άναπτυχθεί ή οικονομικοκοινωνική βάση, ή οποία στις άναπτυγμένες χώρες όδήγησε στη γέννηση αυτού του ποιοτικού ήματος. Στίς βιομηχανικές καπιταλιστικές χώρες οι κοινωνικές μορφές άκολουθούν την οικονομική βάση· στις καθυστερημένες ή διαδικασία αυτή άντιστρέφεται: οι καθυστερημένες κοινωνίες υιοθετούν και μιμούνται καταρχάς μορφές που είναι πιο εύκολο νά υιοθετηθούν και νά γίνουν άντικείμενο μίμησης»⁸⁵.

Β. "Αν ή έννοια της νεανικής ιδιαιτερότητας και της διάκρισης έφηβείας - νεανικής ήλικίας είναι διαφορετική στα διάφορα κοινωνικά έπίπεδα (ή παιδεία λ.χ. επιβάλλει τό πρότυπο της έφηβείας, ενώ τό άκυρώσουν οι οικονομικές και βιοτικές συνθήκες)

85. Παράφεται από τόν George Haupt, *L'histoire et le mouvement social*, Παρίσι 1980, σ. 164-165.

και στις διαφορετικές τάξεις, τότε ποιά είναι ή πρωταρχική και έπομένως δεσπόζουσα σχέση; ή ήλικια ή ή κοινωνική; Κατά συνέπεια ποιός είναι ό χαρακτήρας των έντάσεων και των συγχρούσεων που παράγει ή νεανική δραστηριότητα; συγχρούσεις κοινωνικές, που παίρνουν, έκτός των άλλων, και τή μορφή των άνταρθεσεων άνάμεσα σέ γενιές, ή άντιθέσεις γενεών στο έσωτερικό μιας κοινωνίας άνεξάρτητα από την τάξη της διάρθρωση; Οι πολιτικές και κοινωνικές συγχρούσεις τέμνουν ή είναι άνεξάρτητες από τίς σχέσεις άνάμεσα στους νέους και στους ένήλικες;

Τό παρρηγόμενο έρώτημα, λοιπόν, είναι: ύπάρχουν έσωτερικοί δεσμοί που μπορούν νά νομιμοποιήσουν την ένταξη στο ίδιο φαινόμενο όργανώσεων μέ τόσο διαφορετική ύψη και μορφή; ή πρόκειται γιά απλή παράθεση βάσει έξωτερικών μόνον κριτηρίων; Μέ χίνδυνο νά άγνοηθούν οι θεωρητικές προϋποθέσεις των διαφορετικών προσεγγίσεων, στην ιστορική του διάσταση τό δίλημμα αυτό θα μπορούσε νά άντιμετωπιστεί όχι ως έπιλογή άλλης λαοκρατούμενων ιδιοτήτων αλλά ως μεταβαλλόμενη σχέση άνάμεσα στην κοινωνική ένταξη και στις πολιτισμικές άνάγκες. Έτσι, άφενός ή νεανική ήλικία έχει διαφορετικό πλάτος σέ κάθε τάξη και σέ κάθε εποχή, άφετέρου ή ιδιότητα της νεανικότητας άποτελεί έκφραση, ένα ιδίωμα που δέν είναι σταθερό και άμεταβλήτο, αλλά μιλιέται διαφορετικά από κάθε τάξη και κοινωνική όμάδα. Πρόκειται γιά ιδίωμα όμως που παράγεται συνεχώς στο σημείο συνάντησης των πολιτισμικών εξέλιξεων μέ τις κοινωνικές μεταβολές στο έσωτερικό κάθε τάξης και στη διάρθρωση της κοινωνίας. Μέ την έννοια αυτή

μπορεί να υποστηριχτεί ότι η ποιικιλία των νεανικών οργανώσεων, που εξέτασαμε, δεν αποτρέπει την έκδηλωση μιας κοινωνικής ιδιότητας αλλά μορφή πολιτισμικής έκφρασης διαφορετικών τάξεων που βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση και σύγκρουση.

Πάντως τό πρόβλημα παραμένει: η αναφορά στις κοινωνικές τάξεις παραπέμπει στη θέση που άπτοχτούν οι άνθρωποι στην κοινωνία μέσω της εργασίας, ενώ η αναφορά σε πολιτισμικές σχέσεις παραπέμπει στον ελεύθερο χρόνο, όπου η συζήτηση διεξάγεται με τους όρους έλιτ-μάζα (έλιτ = νεωτερική, μάζα = παραδοσιακή). Υπάρχει δηλαδή τό πρόβλημα της αντιστοίχισης των δύο επίπεδων στην έρμηνεία του φαινομένου που μάς άπασχολεί.

Γ. Η αλληλεπίδραση αυτή που έκφράζεται στις μεθόδους και τις πρακτικές των νεανικών οργανώσεων — είτε όσων δημιουργήθηκαν για τή νεολαία (όπως π.χ. οι πρόσωποι), είτε έκείνων που δημιουργήθηκαν από τους ίδιους τους νέους (π.χ. τά άθλητικά σωματεία) — όδήγησε στη συνάθροιση τους κάτω από τον έναίο τίτλο «νεανικές οργανώσεις». Ασφαλώς οι διακρίσεις στό έσωχρονικό του φαινομένου παραμένουν, μέ όλες τις άποχρώσεις όμως από τον ένα πόλο ως τον άλλο. Έτσι για παράδειγμα οι σοσιαλιστικές νεολαίες σε πολλές εύρωπαικές χώρες προήλθαν τόσο από μία μετεξέλιξη των συστειρώσεων της εργατικής νεολαίας, όσο και από τή βούληση της ήγείας των σοσιαλιστών, οι όποιοι υιοθέτησαν τό πνεύμα των καιρών και τήν πρακτική που ήδη άναπτυσσόταν στις γραιμές τους. Αυτό ή αλληλεπίδραση, μέ διαφορετική κατά-

νομή του βάρους της πρωτοβουλίας και των επιρροών, μπορεί να παρατηρηθεί στό σύνολο των οργανώσεων.

Έδώ περνά στό πρόβλημα: άν τό γενικό πρότυπο της νεανικής ιδιαιτερότητας, που ενσωματώθηκε στις πρώτες οργανώσεις και έπηρεασε τήν πρακτική των άλλων, προέρχεται από τή μεσαία τάξη των άρχων του αιώνα (έπομένως φέρει τον κοινωνικό χαρακτήρα, τις αξίες και τήν ιδεολογία της), τότε ή άποδοχή του, έστω και μέσα από μία διαδικασία τροποποιήσεων και άλλων, μήπως σημαίνει τήν έμπέδωση της ήγεμονίας αυτής της τάξης, και όχι μόνο σε έθνικό έπτεδο αλλά και διεθνώς; Πώς μπορεί να έξηγηθεί τό γεγονός λ.χ. ότι ή νεολαία του Αύστριακού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος είχε υιοθετήσει τήν όμοια μέ στρατιωτική στολή των προακότων, γεγονός που παραπέμπει στις συνθήκες της Βρετανικής Αύτοκρατορίας και στό πνεύμα του H. Kipling; Τό στολ στην περίπτωση αυτή παραπέμπει σε έναν «ύπνουοόμενο κώδικα» κοινωνών άξιών, ή βρίσεται σε διάσταση και πλήρη άνατιστοιχία μέ τις συνθήκες της παραγωγής του; Τό προσκοτικό στολ των στανιστικών οργανώσεων της Θεσσαλονίκης και τό αίτημα της Μορφωτικής Ένώσης Νέων Τούμπας (1926) να ιδρύσει κι αυτή τημέια προσκότων⁸⁶ παραπέμπουν σε τελεινταία άνάπτυξη σε ένα κοινό ιδεολογικό πρότυπο, ή άποτελούν «κλσπή», ιδιοποίηση που μεταφέρει διαφορετικές έννοιες⁸⁷;

86. Αρχ. Πρωτ. Θεσ., π. 715. Τό αίτημα παραλήφθηκε στην τροποποίηση του καταστατικού στά 1927. Η σημασία του όμως παραμένει.

87. Η στρατιωτική σημασία της έρμηνείας του στολ φαίνεται τώρα

Δ. Τί αναζητούμε σέ μιὰ ιστορία τῶν νεανικῶν ὁργανώσεων; Εἶναι φανερό ἀπό ὅσα ἀναπτύχθηκαν πῶς, ἂν ἡ ἀντιμετώπισή τους περιοριστεῖ στήν περιγραφή τους ὡς θεσμῶν, δέν θά ἔχουμε νά κἀνοῦμε παρὰ μέ κενά ὄσρακα. Ἡ θεσμοποίηση αὐτῆ καθεαυτῇ βέβαια ἔχει τή δική της ιστορικὴ λογική. Στὴν προηγούμενη παράγραφο ὀρίστηκε τὸ πρόβλημα ἂν οἱ θεσμοὶ μεταφέρουν κοινὸ μοντέλο συμπεριφορᾶς ἢ ἂν αὐτὸ διαφορίζεται σέ βαθμὸ πού νά χάνονται τὰ κοινὰ του χαρακτηριστικά. Ὅποια ὁμῶς κι ἂν εἶναι ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτό, συμπεραίνεται ὅτι οἱ θεσμοὶ παίζουν τὸ ρόλο τοῦ διαμεσολαβητῆ: διαμεσολαβοῦν ἀνάμεσα στίς οἰκονομικοκοινωνικὲς συνθήκες πού προσδιορίζουν τίς συμπεριφορές, καί σ' αὐτές τίς ἰδιες. Κατὰ συνέπεια τὸ ζήτημα εἶναι ποιὲς σημασίες μεταφέρουν οἱ θεσμοί, δηλαδὴ οἱ νεανικὲς ὁργανώσεις, καί σέ ποιὸ ἐπίπεδο πρέπει νά τίς ἀναζητήσουμε. Στὸ ἐπίπεδο τῆς ιδεολογίας; τότε πρέπει νά μᾶς ἀπασχολήσῃ τὸ πρότυπο τῆς ὁργάνωσης; ἀλλὰ τὸ πρότυπο δέν συμπίπτει πάντοτε μέ τὴν πραγματοποιημένη του μορφή. Τί εἶναι ἐπομένως ἐκείνο πού τὸ ἀλλάζει; οἱ κληρονομημένες νοσηριότητες πού διαβρώνουν καί διαβρώνονται ἀπὸ τὴν ιδεολογία; ἀλλὰ τί μεσολαβεῖ ἀνάμεσα στίς νοσηριότητες καί τίς ιδεολογίες, ὥστε νά κἀναι αὐτές τίς τελευταίες ἀποδεκτές⁸⁸; εἶναι

στὴ μέλεττ τῶν σύγχρονων νεανικῶν κινήματων βλ. Dick Hebling, *Subculture: The Meaning of Style*, Λονδίνο 1979· ἐλληνικὴ μετάφραση, Ἰνστιτούτο: τὸ νόημα τοῦ στυλ, Ἀθήνα 1981. Ἡ χρονοποίηση τοῦ ὅρου «κίνησι» στὴ σ. 33.

88. Εἰς μιὰ συζήτηση ἀνδρῶν προβλημάτων ἀναφορικὰ μέ τὴν ἀποδοχὴ νεωτερικῶν ἀξιών (τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης) βλ. Michel Vovelle, *Ideologie et Mentalites*, Παρίσι 1985, σ. 267-320.

αὐτὸ τὸ ἐνδιάμεσο ἐπίπεδο—πού ἀποτελεῖται ὅχι μόνο ἀπὸ θεσμούς, ὅχι μόνο ἀπὸ ἰδέες, ὅχι μόνο ἀπὸ πρόξενες—τὸ πεδίο στὸ ὁποῖο πρέπει νά ἀναπτύχθῃ ἡ μέλεττ τῶν νεανικῶν ὁργανώσεων καί τῆς θέσης τους στὴ μεγάλη ἀλλαγή τοῦ τρόπου ζωῆς πού συνετέλεσσε ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ἸΑβελᾶ Έφη, Ὑπαρᾶ Ἀγγέλεια, Ὁ φεμινισμός στὴν Ἑλλάδα τοῦ μεσοπολέμου, Ἀθήνα 1985.
- Ariès Philippe, *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*, Παρίσι 1960.
- Bailey Peter, *Leisure an Class in Victorian England*, Λονδίνο 1987.
- Bertaud G., J. M. Brohm, F. Gantheret, P. Laguilleau, *Ἀθλητισμός, κούρτορα καὶ καταπίεση*, Ἀθήνα 1982.
- Bertoni-Jovine Dina, *L'alienazione dell'infanzia*, Ρόμη 1962.
- Betti Carmen, *L'Opera Nazionale Balilla e l'educazione fascista*, Φλωρεντία 1984.
- Bond Brian, *War and Society in Europe 1870-1970*, Fontana Paperbacks 1984.
- Bureau International du Travail, *Les problèmes du travail en Grèce*, Γενεύη 1949.
- Cavalli Alessandro (ed.), *Il tempo dei giovani*, Μιλάνο 1985.
- Χριστιανική Ἀδελφότης Νέων, *Ἡ ΧΑΝ ἐν Ἑλλάδῃ*, Ἀθήνα (1921).
- Χριστιανική Ἀδελφότης Νέων, Ἑθνικὸν Συμβούλιον, *Τὰ 30 χρόνια τῆς ΧΑΝ (1923-1953)*, Ἀθήνα 1956.
- Χριστοδοῦλου Ἀνδρέας, *Ἡ ἐγκληματικότητα τῶν ἀνηλίκων κατὰ τὰ στατιστικά δεδομένα (διδ. διατριβή)*, Θεσσαλονίκη 1951.
- Χριστοδοῦλου Νικόλαος, Ὁ Ὑμνασιακὸς Σύλλογος Θεσσαλονίκης «Ὁ Ἡρακλῆς» καὶ ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀθλητισμοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ, Θεσσαλονίκη 1927.

Clarke John, Clicher Chas, Johnson Richard, *Working-Class Culture*, Ανοήτο 1980.

Cockburn Alexander, Blackburn Robin, *Student Power: Problems, Diagnosis, Action*, Penguin books 1969.

Coveney Peter, *The image of Childhood*, Penguin books 1967.

Δημάδης Αλέξης, *Η μεταμορφωση που δεν έγινε*, τ. Α+Β, Αθήνα 1974.

Dogliani Patrizia, *La "scuola delle reclute", l'Internazionale giovanile socialista dalla fine dell'Ottocento alla Prima guerra mondiale*, Τοσίνο 1983.

Dogliani Patrizia, *Una nuova generazione di militanti tra prima e seconda internazionale: Il caso delle Giovani Guardie Belge (1886-1914)* π. *Movimento Operaio e Socialista*, δφ. 2 (1982), σ. 187-207.

Dunning Eric, *The Sociology of Sport*, Ανοήτο 1976.

Ελεφάντης Άγγελος, *Η έπαγγελματία δύναμις έπανάστασης*, Αθήνα 1979.

Ηστιάς Ηστιάς, *Ιστορία του ελληνικού ποδοσφαίρου*, Αθήνα 1949.

Flores Marcello, *Infanzia e società borghese nella recente storiografia*, π. *Movimento operaio e socialista*, τ. 4 (1980), σ. 497-506.

Γαλιώτς Νίκος, *Ο Πρωταγανδιστής του σοσιαλισμού*, Αθήνα 1920.

Gillis John, "The evolution of juvenile delinquency in England 1890-1914", π. *Past and Present*, τ. 67 (1975), σ. 96-126.

Gillis John, *Youth and History*, Νέα Υόρκη 1974.

Γρίτζελις Γρηγόρης, *Καυταντζόγλου Ρωξάνη*, Τετάρτουλου Αφροδίτη, Φίλιας Βασιλίας, *Παράδοση και νεωτερικότητα στις πολιτιστικές δραστηριότητες της ελληνικής οικογένειας: μεταβαλλόμενα σχήματα*, Αθήνα 1984.

Γκούτος Χαράλαος, *Εργασιακές σχέσεις των οικοδόμων στη χερσαία Ελλάδα μετά το 1800*, Αθήνα 1985.

Hall Stuart, Jefferson Tony (ed.), *Resistance through Rituals. Youth subcultures in post-war Britain*, Birminghnam 1976.

Humphreaves Jennifer (ed.), *Sport, Culture and Ideology*, Ανοήτο 1982.

Haupt George, *L'historien et le mouvement social*, Παρίσι 1980.

Hebbige Dick, *Subculture: The Meaning of Style*, Ανοήτο 1979.

Humphries Stephen, *Hooligans or Rebels? An Oral History of Working-Class Childhood and Youth 1889-1939*, Ώξφόρδη 1981.

Ιωάννου Γεώργιος, *Η προετοιμασία των προσγγώνων*, Αθήνα 1984.

Κωνσταντίνος Μιλτιάδης, *Αυτός είναι ο ΠΑΟΚ*, Θεσσαλονίκη 1970.

Κομμουνιστική Διεθνής Νέων, *Η πολιτική μόρφωση του κομμουνιστή νέου*, Αθήνα 1927.

Κούρια Αφροδίτη, *Τό παιδί στη νεοελληνική τέχνη (1833-1922)*, Αθήνα 1985.

Κούρτουλας Κωνσταντίνος, «Τό χατηχητικό σχολείο εν τῇ έκκλησία τῆς Ἑλλάδος», π. *Θεολογία*, τ. 35 (1964), σ. 37-64, 214-233.

Κρόντσκυ Πέτρος, *Έκκλησιας εις τούς νέους*. Κατά μετάφρασιν Πλάτωνος Ε. Δρακούλη, Αθήνα 1886.

Laqueur T. W., *Religion and Respectability: Sunday Schools and Working Class Culture 1780-1850*, Yale University Press 1976.

Λάδης Χρήστος, *Ιστορία τῆς Πανεπιστημιακῆς ἡ Φοιτητικῆς Φάλαγγος*, Αθήνα 1980.

Leed Eric, *No Man's Land, Combat and Identity in World War I*, Cambridge University Press 1979.

Λέου Ν., *Ο γόλφος τῆς κομμουνιστικῆς νεολαίας*, Αθήνα 1924.

Ληξουριώτης Πάνης, *Κοινωνικές καί νομικές ἀντιλήψεις γιά τό παιδί, τόν πῶτο αἰῶνα τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους*, Αθήνα 1986.

Λάκος Ἀντώνης, *Ἡ Σοσιαλιστική Ἑργατική Ὁμοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φερεγασιόν) καί ἡ Σοσιαλιστική Νεολαία. Τά καταστατικά τους*, Θεσσαλονίκη 1985.

Αβερφότος Δημήτριος, *Κοινωνικοί ἄνθρωποι στην Ελλάδα (1923-1927)*, Αθήνα 1985.

- Μαξενιώτη Δήμητρα, *Η παιδείη ηλικία στὴ ἀνεγνωστικὴ βιβλία 1834-1919*, Ἀθήνα 1986.
- Μαντάκης Παύλος, *100 χρόνια νεοελληνικοῦ ἀθλητισμοῦ*, Ἀθήνα 1962.
- Mandel Ernest, *Φοιτητές, διανοούμενοι καὶ πύλη τῶν τάξεων*, Ἀθήνα 1980.
- Μανρογορδάτος George, *Stillborn Republic, Social Conditions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, University of California Press 1983.
- Mayeur Françoise, "Jeunesse en mouvements", π. *Histoire de l'éducation*, τ. 29 (1986), σ. 3-20.
- Μιχουδέας Ἡλίας, *Ἡ παιδείη ἐγκληματικότης ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀλλοῦ, τὰ ἀναγνωστικά δῶνα καὶ σχολεία*, Θεσσαλονίκη 1940.
- Μόλχο Μιχαὴλ, *In Memoriam*, Θεσσαλονίκη 1976.
- Moorhouse H. F., "Professional football and working class culture: English theories and Scottish evidence", π. *The Sociological Review*, τ. 32 (1984), σ. 285-315.
- Mosse G., L., *Sessualità e nazionalismo. Mentalità borghese e rispettabilità*, Μάρι 1984.
- Μπέτρελ Αἰγύσιος, *Ἡ γυνή καὶ ὁ κοινωνισμός. Μετάφρασις Σ. Οἰκονόμου*, Ἀθήνα 1882.
- Μητρός Ἰωάννης, *«Ἱερὴ παλὴ Θεσσαλονίκη»*, *Ἡμερολόγιον «Ὁ Φάρος τῆς Βορείου Ἑλλάδος»*, Θεσσαλονίκη 1940, σ. 103-109.
- Mungham Geoff, Pearson Geoff, *Working Class Youth Culture*, Λονδίνο 1976.
- Νικολάου Μ., *Ἡ Ὑποστονδία Κομμουνιστικῶν Νεολαίων Ἑλλάδος 1922-1928*, Ἀθήνα 1928.
- Νικολάουλος Θεόδωρος, *Ἡ ἀλήθιν ὁγμὸς τοῦ ἐλλήνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος*, Ἀθήνα 1985.
- ΟΚΝΕ 1922-1943, Ἀθήνα, «Ὁδηγητὴς», 21975.
- Ὑποστονδία Κομμουνιστικῶν Νεολαίων Ἑλλάδος, *Ὁ πηλὴν τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας*, Ἀθήνα 1927.
- Ὑποστονδία Κομμουνιστικῶν Νεολαίων Ἑλλάδος, *Διὸ χρόνιαν ἀγάπης 1927-1928*, Ἀθήνα 1928.
- Ὑποστονδία Κομμουνιστικῶν Νεολαίων Ἑλλάδος, *Θέσεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ IV συνεδρίου*, Ἀθήνα 1929.

- Παναγιωτόπουλος Βασίλης, «Ἡ οὐκοῦνεα στὴν Πελοπόννησο», π. *Ιστορικά*, τ. 1 (1983), σ. 5-18.
- Παρασκευῶν Πιόργος, *Ἡ μεθέρεια στὰ ἐπαγγέλματα (16ος-20ός αἰ.)*, Ἀθήνα 1986.
- Παρασχάκιος Ι.Κ., *Οἱ ἀνήλικοι ἐγκληματὰ κατὰ τὰ παρ' ἡμῶν καὶ ἀλλοῦ παρῶντα*, Ἀθήνα 1932.
- Παρασσίδου Αἰρε, *Ἀναμνήσεις ἀπὸ τῆ ζωῆ τῆς ΟΚΝΕ*, Ἀθήνα 31978.
- Πάλλος κατὰ τὸ πολέμου, *Ἀποφάσεις τοῦ Πρώτου Πανελληνίου Συνεδρίου Ἑλλήνων Πολιτιστῶν καὶ Θυμάτων Σφαγῶν*, Ἀθήνα 21975.
- Recanatì David (ed.), *Zitihron Saloniki, Grandeza i Destrucción de Yerushalayim del Balkan*, Τελ Ἀβιβ 1972.
- Σάλιν Μαρτέν Καρέβνα, *Διαμνησμοί, ἱστορία μιᾶς γενιάς*, Ἀθήνα 1984.
- Sica Mario, *Storia dello scoutismo in Italia*, Φλωρεντία 1973.
- Στανοῦδη Ἀθηνᾶ, *Ὁ ἀθλητισμός στὴν ὀργάνωσι θηροκεία*, Ἀθήνα 1931.
- Σόλμα Ἑλθέων Προσχόπων, *Αἰὲν Ἀγορευτὴν, Ἰοβηλαῖο 1910-1960*, Ἀθήνα 1960.
- Θεοτοχᾶς Πιόργος, *Ἐμπρός στὸ κοινωνικὸ πρόβλημα*, Ἀθήνα 1932.
- Τρόστα Αἰών, *Νέου μελετῆτο πολιτικῆ*, Ἀθήνα 1986.
- Τσανάκης Κώστας, *Ἑλληνικός νεανικός τύπος (1915-1936)*, Ἀθήνα 1986.
- Τσουκαλάς Κωνσταντῖνος, *Ἐξάσθησι καὶ ἀναπαγωγῆ, ὁ κοινωνικός γόλος τῶν ἐκπαδευτικῶν μηχανισμῶν στὴν Ἑλλάδα (1830-1922)*, Ἀθήνα 1977.
- Veblen Thorstein, *Ἡ θεωρία τῆς ἀποδόχολης τάξης*, Ἀθήνα 1982.
- Vinnai Gerhard, *Τὸ ποδόσφαιρο στὴν ἰδεολογία*, Ἀθήνα 1978.
- Vovelle Michel, *Ideologie et Mentalités*, Παρίσι 1985.
- Walvin James, *A Child's World: A Social History of English Childhood 1800-1914*, Penguin Books 1982.

- Williams Raymond, *Culture and Society, 1780-1950*, Penguin Books 1961.
 Williams Raymond, *The Long Revolution*, Penguin Books 1980.
 Wohl Robert, *The Generation of 1914*, Harvard University Press 1979.

IV ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Δ.Ν. Μαρωνίτης: Σέ περλάτωση ποὺ εὐσταθεῖ ἡ ὑπόθεση ὅτι ἀπὸ τῆ δεκαετίας τοῦ '60 στήθηκε καὶ ἄρχισε νά λειτουργεῖ καί στὸν τόπο μας ἕνας τύπος καταναλωτικῆς νεολογικῆς μηχανῆς, ἡ ὁποία ἐκτός τῶν ἄλλων εὐνόησε καί τῇ σύγχυση τῶν ἡλικιῶν, ἐξωτάρται: ἀναγνωρίζονται προκαταβολές αὐτῆς τῆς μηχανῆς ἥδη σὸ πρῶτο μισό τοῦ αἰῶνα μας; ἢ μήπως ὁ προσανατολισμός τῆς νεανικῆς ἡλικίας ἐπιμένει νά προσβλέπει, ἐξωτερικά καί ἐσωτερικά, πρὸς τὴν ἀγκυραία ἀνδρική ἡλικία, καὶ ὄχι ἀντιστρόφως;

Α. Λιάκος: Τὴν «καταναλωτικὴ νεολογικὴ μηχανή» τὴν ὀρίζουν μεταβολές σέ τρία ἐπίπεδα: Στὴν ἔκταση καί στὰ χαρακτηριστικά τοῦ φαινομένου νεολαία· στὶς συλλογικὲς ἀναπαραστάσεις γιὰ τὴ νεολαία· καί, τέλος, στὴν ἀνάπτυξη τῆς νεανικῆς κοινότητος.

Στὸ μεταπρόκειμο, στὴν τριακονταετία δηλ. 1950-1980, σημειώθηκαν τίς ἐξῆς μεταβολές ποὺ ἀφορῶν στὴ συγχρότηση τῆς νεολαίας: ἡ χρονικὴ ἐπέκταση καί ἡ μαζικοποίηση τῆς ἀνώτατης ἐκπαίδευσης· οἱ ἀπαιτήσεις μεγαλυτέρας ἐξειδίκευσης ὃ ὅ, τι ἀφορᾷ τὴν εἰσοδο στὸν κόσμος τῆς ἐργασίας· ἡ δια-

φοροποίηση της οικόγενειακής στρατηγικής στην τύχη των κοριτσιών καθώς και η μαζική τους συμμετοχή στην εκπαίδευση και την εργασιακή συνάθροιση πολλών ηλικιών, και των δύο φύλων, στην κατηγορία της νεολαίας. Διαφοροποιήσεις βέβαια υπήρξαν κατά φύλο, κοινωνική κατηγορία και επίπεδο ανάπτυξης της αντίστοιχης κοινωνίας. Η σύγκριση των ηλικιών ταυτίστηκε, ως ένα βαθμό, με μία κοινωνική μετατόπιση: η τρίτη βιομηχανική επανάσταση, επεκτείνοντας την τεχνολογική και επιστημονική βάση της παραγωγής, υπέταξε σε μία διευρυμένη και νέου τύπου εργατική τάξη πολλά στρώματα νέων, μειώνοντας την απόσταση ανάμεσα στην κατηγορία του εργάτη, του υπαλλήλου και του επιστημονικού προσώπου. Έδω βρισκείται και μία από τις αιτίες του κεντρικού ρόλου που απέκτησε, στη δεκαετία 1965-1975, η φοιτητική νεολαία.

Σ' ό,τι αφορά τους οικόγενειακούς δεσμούς, η εξέλιξη έτεινε να γίνει τυπική: οι μεταπολεμικοί νέοι είχαν μεγαλύτερη οικονομική ανεξαρτησία από τους προπολεμικούς συνομηλίκους τους, χάρη στην αξιοσημείωτη βελτίωση των λαϊκών εισοδημάτων. Οι θέσεις εργασίας, έστω και εύκαιρακές, ήταν ως τότε 1970 περισσότερες· οι μετακινήσεις διευκολύνθηκαν εξαιτίας της μείωσης των κομίστρων, της διάδοσης της μοτοσυκλέτας και του φτηνού αυτοκινήτου, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη του νεανικού τουρισμού. (Ας θυμηθούμε, στο σημείο αυτό, πώς η περιπόληση των νέων ήταν τυπικό χαρακτηριστικό των συμπεριφορών τους στις προβιομηχανικές κοινωνίες). Οι εύκαιρες διασκέδασης και οι δυνατότητες χρήσης τουλεύθερου χρόνου έγιναν πλουσιότερες· τέλος, διευρύνθηκαν τα πολιτικά δικαιώματα

με την καθιέρωση ψήφου από τα 18 χρόνια.

Οι μεταβολές αυτές χαρακτήρισαν την απομόνωση των νέων από την κοινωνία και τον αυστηρό διαχωρισμό των φύλων. Αν απέμεινε, από το μεσοπόλεμο, κάποια διάκριση των νέων από τους μεγάλους, όφειλόνταν στο γεγονός πως δεν δεσμευόταν άσχετη από το συνδυασμό της εργατικής πειθαρχίας και των οικόγενειακών εθμών. Διέβταν, κατά συνέπεια, οι νέοι μεγαλύτερες εύκαιρες για κοινωνικούς πειραματισμούς και πολιτική δραστηριότητα. Η τελευταία όμως δεν ήταν εξαρτημένη και καθορισμένη από τον κόσμο των μεγάλων, όπως προπολεμικά, παρά τις καθυστερήσεις έδω κι έχει. Δεν περιοριζόταν, εξάλλου, στην επαγγελματική πολιτική έμφρε στο πεδίο της πολιτικής διεκδίκησης τις νέες ευαθμοσίες, αναζητώντας νέα θεμελίωση της πολιτικής κοινότητας. Ας συνοψίσουμε: αν η προπολεμική νεολαία όρίστηκε κυρίως από την έφηβεία, η μεταπολεμική όχι μόνο συμπεριέλαβε και ηλικίες που προηγουμένως ανήκαν στην ανδρική ηλικία, αλλά προσέγγισε επίσης στα χαρακτηριστικά της. Διαπιστώνουμε δηλ. τό άνωριμα της νεανικής ηλικίας προς την ανδρική. Ας δοκιμάσουμε ωστόσο τη διερεύνηση της αντίστροφης τάσης.

Έδω τό νήμα θά πρέπει νά αναζητηθεί στην εξέλιξη των συλλογικών ανταπαραστάσεων, προπαντός στη λογοτεχνία. Ως τό 19ο αιώνα τό παιδί έμφανιζόταν συμπληρωματικά και άποσπασματικά· όχχ ως σπληντικό και επαναλαμβανόμενο θέμα. Μέ την έπιδόραση του Ρουσό, τή διάλυση των βεβαιότητων του Διαφωτισμού και τήν έμφάνιση της νέας ευαισθησίας του ρομαντισμού, τό παιδί έρχεται στο κέντρο της λογοτεχνίας ως είκόνα και πηγή άθωότη-

τας. Ἀκολουθώντας τή σχέση λογοτεχνίας-κοινωνίας, στά τέλη του 19ου αἰώνα, ἡ παιδική ἡλικία θά συμβολίσει τήν ἀτομική διαμαρτυρία καί τή φυγή. Ὁ Φρόντ μετατόπισε τό ἐνδιαφέρον στήν πολυπλοκότητα τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Τό ἐνδιαφέρον τώρα ἐστιάζεται στήν παιδική ἡλικία, ἐξαιτίας τῆς σημασίας τῆς γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητάς, καί γενικεύεται στίς πρώτες δεκαετίες τοῦ αἰώνα μας. Ἡ παράσταση τοῦ παιδιοῦ ἀναπαράγει ἔτσι τή σύγχρονη ἀνάμεσα σέ μιὰ ἀνθρώπινη συνείδηση μέ δξιώσεις ὁλοκληρώσεως καί στήν ἐμπειρία ἐνός ἀλлотριωμένου κόσμου· ἐπιβάλλει ἀνησυχίες ἀλλά ἐπιτρέπει καί ἐλπίδες. Στήν ἀτμόσφαιρα τῆς βιαιότητας τοῦ μεσοπολέμου, οἱ καλύτεργενικές πρωτοπορίες θά προβάλουν τήν εἰκόνα τῆς νεανικῆς ἀναιδείας γιά νά τονίσουν τή ρήξη μέ τό παρελθόν. Μιά ἐκδοχή τῆς εἰκόνας αὐτῆς υἱοθετήθηκε ἀπό τό φασισμό. Οἱ πρώτοι στίχοι τοῦ φασιστικοῦ ὕμνου ἐξυμνοῦσαν τή νεολαία («*Giovinexa Giovinexa / primavera di bellezza...*»). Μετά τόν πόλεμο, οἱ ἀναπαράστασεις τῆς νεολαίας δέν εἶχαν τόσο ἡθικό χαρακτήρα ὅσο πολυτικό· ἡ ἐξομώωση ποῦ ἐπέβαλε ἡ διάδοση τῶν νεανικῶν στύλ στίς διάφορες κοινωνικές τάξεις τῶν νέων καθρεφτίστηκε στήν παράσταση μιᾶς νεολαίας ποῦ ξεπερνᾷ τίς ταξικές διακρίσεις. Ἄν αὐτές δέν μπορούσαν νά ἐξαλειφθοῦν στούς κοινωνικούς συσχετισμούς ποῦ ἐπέβαλλε ἡ παραγωγή, μπορούσαν ὅμως νά μετριασθοῦν μέσω τῆς τυποποίησης τῶν χρήσεων τοῦ ἐλεύθερου χρόνου καί τῆς κατανάλωσης. Στό πεδίο αὐτό ἐπομένως ὄφειλε νά καθοριστεῖ τό πρότυπο τῆς νεολαίας. Πρὶν ἐπιστρέψουμε στό σημεῖο αὐτό, θά πρέπει νά δηλωθεῖ πῶς οἱ συλλογικές ἀναπαράστάσεις τῆς

νεολαίας εἶχαν ἐπίσης τή σκοτεινή τους πλευρά: τόν ἡθικό παυικό ἀπέναντι στίς καταστροφικές ιδιότητες τῆς νεολαίας, στή χαλάρωση τῶν ἥθων, στή νεανική ἐγκληματικότητα. Ἡ ἀντίφαση λυνόταν στό κοινό ἐνδιαφέρον χειραγώγησής της. Ἐνῶ ὅμως προπολεμικά ἡ χειραγώγηση ἐπηρεαζοῦνταν μέσω ἰδιαιτέρων θεσμῶν, μεταπολεμικά ἦταν ἔργο μηχανισμῶν μιᾶς εὐρύτερης κοινωνικῆς χειραγώγησης (τῆς συναινεσης δηλαδὴ γύρω ἀπὸ ὀρισμένους οἰκονομικούς στόχους — κυρίως τῆς κατανάλωσης) καί τῶν μαζικῶν μέσων ἐνημέρωσης. Μέσω τῶν μηχανισμῶν αὐτῶν, ἀλλά πᾶνω στό ἔδαφος τῶν μεταβολῶν ποῦ ἦδη σημειώσαμε, προβλήθηκε τό πρότυπο νεολαίας ὡς γενικό πρότυπο. Προβλήθηκε δηλ. ἡ μίμηση τῶν τρόπων τῆς νεολαίας — τῶν ἐξωτερικῶν βέβαια. Ἡ μίμηση αὐτή, ἐφικτή μέσω τῆς κατανάλωσης, μπορούσε νά ἐκασφαλίσαι τῇ νεανική ιδιότητα καί σέ ἄλλες ἡλικιακές βαθμίδες. Δέν ἀνακατεῦνται ἐπομένως μόνο οἱ ἔφηβοι μέ τοὺς μεγάλους, ἀλλά καί οἱ μεγάλοι μέ τοὺς ἐφήβους.

Στό μεσοπολέμο, ἡ εἰκόνα τῆς νεολαίας ταυτιζόταν μέ τήν ἐφηβεία. Ἡ σχέση μέ τήν ἀνδρική ἡλικία καθορίστηκε ἀπὸ τήν προσπαθεῖα νά ἐπιβραδυνθεῖ ἡ ἔνταξη σ' αὐτήν. Ἡ χριτική ἀλλοστε γιά τήν ἀμέσως προηγούμενη περίοδο εἶχε ἐπιτελεσθεῖ στό σημεῖο αὐτό. Τό κυρίαρχο ὅμως κοινωνικό πρότυπο ὑπῆρξε ἡ ἀνδρική ἡλικία. Ὁ Ἀ' Παγκόσμιος Πόλεμος τὴν καθιέρωσε. Ἄν ἀρχικά οἱ ἀνδρωπιοι τοῦ κατελόγισαν τὰ βῆσανα ποῦ τοὺς προκάλεσε, στή συνέχεια, ἰδιαίτερα οἱ ἀπόστρατοι, μάζες δηλαδὴ ἀνθρώπων μέ ἐλάχιστα κοινωνικές ἐμπειρίες, μωμπούνησαν τῇ μνήμῃ τοῦ πολέμου ὡς διαλείμματος

ἀπὸ τὴν καθήμερην μίξεραι. Μυθοποίησι ὅμως τοῦ πολέμου σήμαινε ἐξάρση τῆς ἀνδρικῆς συντροφικότητος καὶ τοῦ ἀνδρισμοῦ μέ τῇ διτλῇ σημασίᾳ του: ὡς σωματοτικῆς εὐπλασίας καὶ ἀμυαίότητος ἀλλὰ καὶ μασχαλισμοῦ.

Μετὰ τὸν πόλεμο ἡ εἰκόνα τοῦ νέου μεταπολίεσται στίς μεγαλύτερες βιολογικά ἡλικίες. Τὸ κυρίαρχο ὅμως πρότυπο μέσα στῇ νεολαία — καὶ στῇ συνέχειᾳ ἔξω ἀπ' αὐτὴν — ἀκολοθεῖ ἀντιθετῇ κατεύθυνσιν. Ἐπικρατεῖ ἡ εἰκόνα, τὸ στυλ τοῦ ἐφήβου, τοῦ «teenager».

Θὰ πρέπει ὅμως νὰ σημειώσουμε πῶς ἡ ἐφηβεία, μετὰ τὸν πόλεμο, ἔχασε ἐκείνα τὰ χαρακτηριστικά ποῦ τῆς ἀπέδιδε προηγούμενως ἡ μεσαία τάξη καὶ συνέχισαν ἀπὸ ἀδράνεια γιὰτροί, ψυχολόγοι καὶ παιδαγωγοί. Ἡ κατάρρευσις τῆς πατριαρχικῆς οἰκογενείας, ἡ συνεκαίθευσσις τὸν διῶ φύλων, ἡ διάδοσις τῶν μαζικῶν μέσων ἐπικοινωνίας καὶ ψυχολογίας ἐπέδρασαν στὴν ἀλλαγὴ τῶν προτύπων ἐρωτικοῦ πλησιάζματος. Οἱ ἔφηβοι ἄρχίζαν τὴν ἐρωτικὴν τους ζωὴ ὄχι μοναχικά καὶ τραυματικά, ἀλλὰ μέσω τῆς παρέας καὶ χωρὶς ἰσχυροῦς ψυχολογικοῦς καὶ διωτισμοῦς. Ἡ μεταπολεμικὴ παρέα, σέ ἀνῆλθισις μέ τὴν προπολεμική, ἦταν μεικτή, μέ σημαντικὰς συνέπειες ὄχι μόνον στὴν ἀλλαγὴ τῶν προτύπων χρήσεως τοῦ ἐλευθερο χρόνου, ἀλλὰ κυρίως στῇ χειραφέτησι ἀπέναντι στὴν οἰκογένεια. Ἡ παρέα ἔγινε ἔτσι τό σημαντικότερο, ἴσως, μέσο κοινωνικοποίησης τῶν νέων, ἀντικαθιστῶντας θεσμικοῦ ποῦ ἐπιχειροῦσαν τὴν κοινωνικοποίησιν τους μέσα τοῦ ἐργαζομένου καὶ τῆς ἀπομόνωσής τους σέ τεχνητά περιβάλλοντα, σέ ἰδιότυπα δηλαδὴ γκέτο.

Ἡ αὐτονομία τῶρα τῶν ἐφήβων δέν τοὺς ὀδη-

γοῦσε στὴν ἐνσωμάτωσιν καὶ στὴν ἐξομολογίαν τους μέ τὸν κόσμον τῶν μεγάλων, ἀλλὰ στὴν ἀποσάφησιν καὶ στῇ διεκδίκησιν ἰδιαιτέρας ταυτότητας. Ἡ τάσις αὐτῇ γενικεύτηκε τὴν ἐπαύριον τοῦ Β' Παγκόσμιου Πολέμου ποῦ ἀποτέλεσε τομὴ ἀνάμεσα στίς ἡλικίες ποῦ βίωσαν πρὶν ἢ μετὰ τὴν ἐσχάτη τους, δημοσιογόνωντας μιὰ συνείδησιν γενιᾶς. Ἀπόκτησε ὁμως ἰσχυρὰ χαρακτηριστικά καὶ δύναμιν παραδείγματος στὰ στρώματα τῆς νεολαίας τῶν μεγάλων μητροπολιτικῶν κέντρων ποῦ προσέρχονταν ἀπὸ τὴν ἐργατικὴν τάξιν, τοὺς μετανάστες καὶ ὅλους αὐτοὺς ποῦ ἡ μεταπολεμικὴ ἀνοικοδόμησις ἀποθώωσε στὸ περιθώριον. Ἀνάμεσα στὰ στρώματα αὐτὰ ὑπῆρχε ἥδη μιὰ παρὰδοσις νεανικῆς ζωῆς, ἔξω ἀπὸ τοὺς θεσμούς, μέ τὴν μορφὴ συμμοριῶν τοῦ δρόμου. Παράδοσις ποῦ χαρακτηρισίζεταν ἀπὸ ἀντιστροφὴ ἀξιών (στὴ θέσι τῆς σοβαρότητος, τῆς φιλοδοξίας καὶ τοῦ βολέματος: ἥδονισμός, ἄρνησις τῆς ἐξουσίας καὶ ἀναζήτησις ἔντονων συγκινήσεων), βία (ὡς μέσο ἀτομικῆς ἢ συλλογικῆς ἐπιβεβαίωσης) καὶ πρόκλησις (γελοιοποίησι μέσα ἀπὸ τὴν μίμησιν καθιερωμένων τρόπων ἐπιβολῆς τοῦ κοινωνικοῦ κύρους). Μετὰ τὸν πόλεμο, στὸ βαθμὸ ποῦ ἡ συνείδησις στὴν ἀστική τάξιν πραγμάτων ἐκφραζόταν μέ τὴν ἰδεολογία τῆς κοινωνίας τῆς ἀφρονίας, ἡ ἀμφισβήτησις τῆς, ἀπὸ μιὰ νεολαία μέ ἀσταθὴ θέσι, ἐκφράστηκε ὄχι στῇ σφαίρα τῆς παραγωγῆς ἀλλὰ τῆς κατανάλωσης: ὄχι κατὰ τὴ διάρκειαν τοῦ χρόνου ἐργασίας ἀλλὰ στὸν ἐλευθερο χρόνον· ὄχι ὡς ρῆξις μέ τὴν γυνεϊκὴ ἐργατικὴ κοιλτοῦρα ἀλλὰ ὡς λύσις τῶν ἀντιφάσεων τῆς σέ φαντασιακὸ ἐπίπεδο. Μέ συμβολικὸ ἐπομένως τρόπο: καθιερώνοντας ἰδιαιτέρο στυλ συμπεριφορᾶς καὶ ἐμφάνισις, μουσικῶν προτι-

μήσεων, λεκτικών ιδιωμάτων. Πρόκειται για τις μορφές έκφρασης και αντίστασης που έχουν περιγραφεί ως νεανικές υποκοιλιότητες. "Αν μέσα από τους κώδικες των κινημάτων αυτών μπορεί να αναγνωρισθεί ο χρόνος, τα προβλήματα και η κοινωνική εμπειρία συγκεκριμένων σρωμάτων, ή πράκληση τελικά απομολώθηκε, εξαιτίας άλλων και της άμφοιστίας τους, από την κυρίαρχη κοιλιότηα.

Η οικονομική δυναμική του μεταπολεμικού καπιταλισμού επέβαλε καλλιέργεια της καταναλώσης: ή τέχνη της αγοράς ή διάδοση και ή συνεχή ανανέωση προτύπων: οι νεανικές υποκοιλιότητες έπομένως, χωρίς τις συνδηλώσεις τους και εξομαλύνες, κατέληξαν πηγές έμπνευσης και υλικό ενός έκτεταμένου τομέα οικονομικής δραστηριότητας. "Η αρχική σχέση έτσι αντιστάθηκε: έφθον τον τό στύλ άποτελούν έκφραση της νεανικής ιδιότητας, ή συμμετοχή σ' αυτό την εξέσφαλζε. "Αν προπολεμικά ή χειραφέτηση των νέων άπαιτούσε ή συντροφιά των μεγάλων και ή μίμηση των τρόπων τους, μεταπολεμικά, ή συμμόρφωση των μεγάλων με τό γενικό πρότυπο χρειαζόταν ή συντροφιά των νέων και ή μίμηση του δικού τους στύλ. "Η νεοαρχική μηχανή όχι μόνο είχε στηθεί αλλά άποδείχθηκε άποδοτική οικονομικά και ιδεολογικά.

Δ.Ν. Μαρωνίτης: Υπάχουν άναγνωρίσιμοι καθοδηγητές στις κάθε τύπου νεανικές οργανώσεις κατά τό πρώτο ήμισυ του αιώνα μας; "Αν ναι, ποιά ή ήλικιακή, κοινωνική και πολιτική ταυτότητα τους κατά περτέτωση; Διακρίνονται στην καθοδηγητική κλίμακα ήδη έπτελικά στελέχη και έκτε-

λεστικά όργανα; Πότε σταθεροποιείται ή μορφή του άδυστου και κομμουνιστή πολιτικού καθοδηγητή; Έπηρεάζεται ή σχέση καθοδηγητών-καθοδηγούμενων από τό παρδάσιακό πρότυπο δασκάλου - μαθητή;

Α. Διάκας: "Η κατάρτιση καθοδηγητικού σώματος υπήρξε κύριο μέλημα σ' όλες τις νεανικές οργανώσεις με προαθορισμένο ιδεολογικό πρόσωπο και ιεραρχική διάρθρωση. Το ζήτημα όμως δεν άφορούσε τόσο ή διαδιδασία έπιδόσης, όσο ή γενικευμένη διάδοση μιας ιδεολογίας καθοδήγησης που ή συμμερίζονταν καθοδηγητές και καθοδηγούμενοι - καθοδηγητές άλλων ή έν δύναμει καθοδηγητές. Πρόκειται διηλαδή για μια ενεργητική συμμετοχή στις διαδιδασίες ιεράρχησης που διακρίνει άλλωντε τις μαζικές οργανώσεις του 20ού αιώνα από τις ιεραρχημένες μαζικές οργανώσεις παλαιότερων εποχών, στις όποιες ή συμμετοχή έκφραζόταν παθητικά. Στις μεγάλες οργανώσεις του αιώνα μας, τό μέλος είσερχόταν σ' έναν κόσμο ιδεολογικών διπλάσιασμων (στη θέση λ.χ. της άρετης, της ήθικης, της αλήθειας, έμπαιναν ή προσκοτική, ή χριστιανική, ή κομμουνιστική ή ή έθνική άρετή-ήθική-αλήθεια κ.λπ.). Στόν κόσμο αυτό των ειδώλων κατείχε ή θέση του μύστη άπέναντι στον άμύητο. Οι διπλάσιασμοί βέβαια συνεχίζονταν στό έσωτερικό της όργάνωσης, άναπαράγοντας τις καθοδηγητικές βαθμίδες από ή βάση προς την κορυφή: ή αλληλεγγύη, ή συννερχή και ή ύπεροψία των μυημένων άπέναντι στους άμύητους άποτελούσε ή δύναμη της όργάνωσης. Από την άποψη αυτή, παρά τό γεγονός ότι

ή ανάλυση της αντίθεσης ήγερσίας - βάσης έχει μια όρισημένη έρμηνευτική αξία, ή επίβλωση των μεγάλων ιδεολογικών σχημάτων όφειλεται όχι τόσο στη συνέπεια προς τις προεξαρτητικές άρχές τους, όσο στη δυνατότητα τους να ανταποδώσουν μια βάση μετά χαρακτηριστικά της ήγερσίας, έξασφαλλόντας έτσι την άντοχή της διάθρωσής τους.

Η παραδοσιακή σχέση δασκάλου - μαθητή, προϋποθέτοντας μια παθητική συμμετοχή, προβλήθηκε προς άποφυγήν. Όταν λ.χ. ο προσκοπισμός εισήχθη ύποχρεωτικά στα σχολεία, τό 1915, οι όργανωτές του σώματος άντεδρασαν και ματαίωσαν τό διάταγμα. Εξάλλου, τό 1920, ο σοσιαλιστής Νίκος Πιαννός, στο φυλλάδιό του Ό προπαγανδιστής του σοσιαλισμού, έγραφε πώς, άν χρησιμοποιούνταν οι τρόποι του δασκάλου, οι έργάτες θά δισπιστούσαν στις νέες ιδέες. Οι άπόψεις του Πιαννιού αξίζει να προσεχτούν, γιατί ή προβληματική του δέν άφορά στις προϋποθέσεις του ιδεολογικού προτύπου αλλά στις ιδιαίτερες της δεξιάς της του στην έλληνική κοινωνία. Ό Πιαννός ζητά άπό τον άριστέρο καθοδηγητή να άποφύγει να μιμηθεί τόσο τό δάσκαλο όσο και τον πολιτικό ρήτορα: του συνιστά να πλησιάσει τον έργάτη μέσα άπό την άνάπτυξη μιας παραδοσιακής λαϊκής οικειότητας χωρίς ώστόσο να χυθεί τους κινδύνους: «Πά τον άξεστο και στενοκέφαλο έργάτη γίνεται ο φίλος του ο Πιάνης, προσο-τός σέ έλεγχο και καρδιάζωμαι».

Η καθοδήγηση στις όργανώσεις της άριστεράς δέν έπιβλήθηκε εύκολα. Στις πρώτες όργανώσεις ή διαφορά ήλικίας καθοδηγητών - καθοδηγούμενων ήταν έλάχιστη: ο μέσος όρος ήλικίας των μελών της κεντρικής έπιτροπής της Φεντερασιόν ήταν 24 χρό-

νια, της διουκούς έπιτροπής της Σοσιαλιστικής Νεολαίας 22 χρόνια και των μελών της νεολαίας 16 χρόνια. Από τότε βέβαια οι ήλικιακές αυτές διαβαθμίσεις διαφοροποιήθηκαν για να φτάσουν, στην εποχή μας, γύρω στα 20 χρόνια για τά μέλη των πολιτικών νεολαίων και στα 30-40 για τους καθοδηγητές. Η ίδιότυπη παράδοση του ελληνικού σοσιαλιστικού κινήματος προέβλεπε έπίσης κλινδωνισμό: τό ιδεολογικό και πολιτικό έπίπεδο καθοδηγητών και καθοδηγούμενων, στα πρώτα χρόνια του ΣΕΚΕ, δέν διέφερε τόσο ώστε να δικαιολογείται μια άυστηρή κατανομή ρόλων. Στά 1919, μέλη της νεολαίας του ΣΕΚΕ διαμερύνονταν γιατί χρησιμοποιούνταν ως άπλά εκτελεστικά όργανα (για να διεκπεραιώνουν δηλαδή τά έντονα του κόμματος) και θεωρούσαν ότι παραμελούνταν ή μόρφωσή τους. Άλλωστε τό πρώτο άντιπολιτευτικό στο ΚΚΕ ρεύμα (Κομμουνιστική Ένωσι, Άρχείο Μαξισμού κ.λπ.) προήλθε άπό τή νεολαία του.

Η σταθεροποίηση όρισμένου τρόπου κομματικής ήγερσίας και μιας ιδιαίτερης έσωτερικής ιδεολογίας άποτελεί μίαν άπό τις καθοριστικότερες παραμέτρους της ιστορίας του ΚΚΕ. πέφασε άπό διάφορα στάδια μέ βασικό χαρακτηριστικό τή σύγκρουση του διεθνούς προτύπου μέ τις έθνικές ιδιομορφίες. Η σύγκρουση αυτή, μέ τή σειρά της, άποτελούσε μέρος μιας διαδικασίας διεθνούς εκπαίδευσης των έθνικών ήγεσιών των κομμουνιστικών κομμάτων. Τελικά τό διεθνές πρότυπο κυριάρχησε στο έλληνικό κομμουνιστικό κίνημα άπό τό 1931, μέ την τοποθέτηση στην ήγερσία του μιας καθοδηγητικής όμάδας άποφύτων των σοβιετικών κομματικών σχολών.

Στή μεταπολεμική Εύρώπη οι όροι άνάπτυξης

του νεανικού φαινομένου προκαλέσαν την παρακμή των προσχεδιασμένων και καθοδηγούμενων νεο-λαιοτικών οργανώσεων. Οι πολιτικές οργανώσεις που πρωτοστάτησαν στα γεγονότα του εβρουπαϊκού 1968, παρά τη νεανική τους πλειοψηφία, δεν αὐτοπροσδιορίστηκαν ὡς νεανικές, ἢ ἔδρασαν με σημαντική αὐτονομία καὶ σέ ρήξη με τίς μητρικές - καθοδηγητικές ὁργανώσεις. Στὴν Ἑλλάδα, ἡ ὑπαρξη μεγάλων πολιτικῶν νεολαίων ἀποτελεῖ μᾶλλον ἐπιβίωση τοῦ φαινομένου ἐξαιτίας τῶν ἰδιαίτεροτήτων τῆς πολιτικῆς μας ἐξέλιξης: τὸ μετεμφυλιακὸ καθεστῶς περιορισμὸ τῶν δημοκρατικῶν δικαιωμάτων καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐκφρασης ἐπιμηκύνθηκε οὐσιαστικά ὡς τὸ 1974. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ διατηρήθηκε ἡ δυνατότητα εὐρύτατων συνασπισμῶν καὶ κινητοποιήσεων νεολαίας καὶ διανοουμένων πού χαρακτήρισε τὴν περίοδο καὶ τὴν ἐπαύριο τῆς ἀντίστασης στὸ φασισμό. Στὴ συνέχεια, μέσω τῆς ὁσμωσης τῶν πολιτικῶν μορφῶν, ἡ ἐμφραση στὴν ὁργάνωση τῆς νεολαίας υἰοθετήθηκε καὶ ἀπὸ τὴ δεξιά.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τώρα στίς μικρές ἀυθόρυμες ὁργανώσεις νεολαίας (ἀθλητικοὶ καὶ μουσικοὶ σύλλογοι κυρίως) βαθμιαία ἀποκραυγαλώθηκε καὶ ἐδῶ ἐνα καθοδηγητικὸ στρώμα, κυρίως μέσω τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐξειδίκευσης τῶν πρώτων ὁργανωτῶν. Τὰ χαρακτηριστικὰ ὅμως πού προσιδιάζουν σέ μιὰ γενιά καὶ οἱ ρόλοι πού ἀναλαμβάνει δὲν ἐξαρτιούνται μετὴν ἡλικιακῆς τῆς πέρασο. Ἡ διαδοχὴ σπάνια εἶναι ὁμαλὴ. Συνήθως οἱ νεώτερες γενιές δημιουργοῦν καὶ ἐκφράζονται μέσα ἀπὸ διαφορετικὰ κοινωνικά μορφώματα. Οἱ ὁργανώσεις τοῦ τύπου αὐτοῦ μεταπολεμικά ἀλλοξέαν χαρακτηρισμό. Δὲν πρόκειται πλὴν γιὰ νεανικοὺς συλλόγους ἀλλήλως,

ἀλλὰ γιὰ ὑπηρεσίες προσφορᾶς δυνατότητων ἀλλήλως καὶ ἀλλήλως θεάματος, πού λειτουργοῦν ὡς οικονομικός ἢ παρα-οικονομικός κλάδος.

Δ.Ν.Μαρινίτης: Μποροῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε στὰ καταστατικά τῶν νεανικῶν ὁργανώσεων καὶ στὴ δραστηριότητα τῶν μελῶν τους σημεῖα γιὰ ἐλευθερώτερη ἐδωτική καὶ σεξουαλικὴ συμπεριφορά; Εἶναι κατὰ βάση συντηρητικῆς ἢ προοδευτικῆς οἱ σχετικῆς προτάσεις στίς ἀδιστεγές καὶ κομμουνιστικῆς ὁργανώσεις; Πῶς καταξιμονται γενικότερα τὰ δύο φύλα στίς νεανικῆς ὁργανώσεις κατὰ τὸ πῶσο μισὸ τοῦ αἵωνα; Ὑπάρχουν διακεχωμέναι γυναικεῖοι σύλλογοι με φεμινιστικὸ πρόγραμμα;

Α. Λιάκος: Στὰ καταστατικά τῶν νεανικῶν ὁργανώσεων εἶναι μᾶλλον ἀδύνατο νὰ ἐπισημανθοῦν νύξεις πού ἀφοροῦν ἐρωτικῆς συμπεριφορῆς. Ὅσοι καίποιοι σύλλογοι, ὅχι νεανικοί, μέ κατὰ κράτος «τὴν προστασίαν τῆς ἀλητοπαδείας» ἢ τὴν «ῥηθικοποίησιν τῶν ἐργαζώων», πού ἀποκαλύπτουν κάποιες, συντηρητικοῦ τύπου, ἀνησυχίες γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς πορνείας. Μιὰς λείπουν ὅμως ἐντελῶς ἐρευνες γιὰ τίς ἰδιαιτέρες στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία ἐρωτικῆς καὶ σεξουαλικῆς συμπεριφορῆς, πράγμα πού ἐμποδίζει μιάν ἐξειδικευμένην ἀπάντησιν. Ὑπάρχει βέβαια ὁ διάχυτος φόβος πῶς ἡ συνεισροση τῶν νέων στίς νεανικῆς ὁργανώσεις, χωρὶς κηδεμονία, θὰ μποροῦσε νὰ ὀδηγήσει στὴ διαφθορά. Οἱ φόβοι αὐτοὶ ἐκφράζονται καὶ μετὰ τὴν ἰδρυση τῆς ΕΟΝ,

που φαίνεται να προώθησε, ευχολότερα έφóσον κη-
δεμνεύσαν από τό χράτος, την αποδέσμευση νέων
άπό συντηρητικών ήθών οικογένειες. Οι μεγάλες
όργανώσεις συντηρητικής κατεύθυνσης, όπως οι
πρόσκοποι, ή ΧΑΝ και τά κατηχητικά, διέθεταν
ιδιαιτέρα τμήματα άγιορίων και χορωδιών, έξασφα-
λίζοντας την απομόνωση των νέων. Οι σοσιαλιστι-
κές και κομμουνιστικές όργανώσεις νεολαίας κα-
τάργησαν βέβαια τή διάκριση των φύλων. Στην
περίπτωσή τους, όμως, ή ισχυρή αντίδραση του πε-
ριβάλλοντος άπέναντι στην ιδεολογία και την πολι-
τική τους, έγχε την εντύπωση, δέν έπέτρεπε χαλά-
ρωση των παραδοσιακών άναστολών γιά τήν άνά-
πτυξη ελεύθερων έρωτικών δεσμών. Αποκαλυπτική
ώστόσο θά ήταν μιá έρευνα γιά τά πρότυπα έρωτι-
κών σχέσεων στα άναρνώματα των άριστέρων
νέων, όπως άλλωστε γενικότερα στα λαϊκά άνα-
νώματα τής εποχής.

Ένα δεύτερο σημείο έκκίνησης είναι ή έπιδραση
του έθνικισμού στη διάδοση ενός κώδικα αξιών ό
όποιος, προβάλλοντας τή φυλετική βελτίωση, κατα-
δικάζε τίς σεξουαλικές ιδιαιτερότητες και τίς απέδι-
δε σέ κατώτερους λαούς που διαβουολίζονταν από
υπογάτριες έπιθυμίες. Οι αξίες αυτές δέν περιόρι-
στηκαν μόνο στα περιβάλλοντα και τίς όργανώσεις
που έμπνέονταν από τόν έθνικισμό, αλλά διείσδυσαν
άκόμη στην έργατική τάξη και τούς σοσιαλιστές. Τό
βιβλίο του Άνγουςτου Μπέμπελ *Τηνή και σοσιαλι-
σμός*, που γνώρισε μεγάλη διάδοση και στην Έλ-
λάδα, άποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα των προκα-
ταλήψεων άπέναντι στίς διαφορετικές σεξουαλικό-
τητες.

Στό ζήτημα τώρα τής κατά φύλα κατανομής των

νεανικών όργανώσεων, ή παρουσία των γυναικείων
συλλόγων είναι πεινχρή. Από τήν έρευνα, ως τώρα,
δέν προκύπτουν περισσότεροι από πέντε, που νά
άναφέρονται ρητά ως σύλλογοι νεανίδων. Έμφανί-
ζονται άρτοπορημένα, από τό 1926, και χωρίς κα-
νονικότητα. Βεβαίως ιδιαιτέρα τμήματα χορωδιών
στις όργανώσεις των προσκόπων και τής ΧΑΝ
προϋπήρξαν. Παρατηρούμε μάλιστα άνάμειξη των
πρώτων φεμινιστριών στίς όργανώσεις αυτές. Είναι
ώστόσο άγνωστο τό μέγεθος των γυναικείων τμη-
μάτων και γενικότερα ή γυναικεία παρουσία στα
διοικητικά συμβούλια άπουσιάζει. Ο συνθηγομένος
τύπος γυναικείων όργανώσεων είναι ό φιλανθρωπι-
κός. Άπολουθούν τά έργατικά σωματεία μέ μεικτή
συμμετοχή άνδρων-γυναικών (ό νόμος εύνοει τή
συμμετοχή των γυναικών παρά τίς άντιρήσεις των
άνδρων τους) και, από τό 1930, οι φεμινιστικοί
σύλλογοι μέ σημαντικότερη τή «Φεμινιστική Έ-
νωση Μακεδονίας-Θράκης» που ιδρύθηκε τήν ίδια
χρονιά. Σκοποί τής, μεταξύ άλλων, ήσαν ή έξίσωση
των δικαιωμάτων πατέρα και μητέρας στην άνα-
τροφή των παιδιών, ή καθιέρωση ίσων λόγων δια-
ζυγίου, ή μεταρρύθμιση τής νομοθεσίας γιά τά έξώ-
γαμα τέκνα. Η όργάνωση αυτή αξίζει νά προ-
σεχτεί: συνδέει φεμινισμό και κομμουνισμό, φαινό-
μενο που άν δέν όφειλεται σέ τοπικές ιδιαιτερότητες
όδηγεί στην άναθεώρηση του σχήματος άλληλοπο-
χλήσιμου των δύο ρευμάτων που προτάθηκε σέ πρό-
σφατες έργασίες. Δέν άναρέπεται ώστόσο ή εντύ-
πωση πώς ό φεμινισμός, κατά τό μεσοπόλεμο, άφο-
ρούσε κυρίως τίς γυναίκες του άνώτερου μεσοστρώ-
ματος· δέν είχε πρόσβαση στίς λαϊκές τάξεις.

Πάντως, δύο χρόνια άργότερα, ιδρύθηκε ή «Άντι-

φειμινιστική "Ένωσις Νέων Μακεδονίας-Θράκης»
μέ αΐτημα την απομάκρυνση των γυναικῶν ἀπὸ τῆς
θέσεως ἐργασίας καὶ τὴν κατάληψή τους ἀπὸ νέους
ἄνδρες. Τὸ 1932 ἦταν χρονιά ἀνεργίας βέβαια, ἀλ-
λὰ καὶ δραστηριοποίησης φασιστικῶν ὁργανώσεων
στὴ Θεσσαλονίκη. Καὶ οἱ δύο παρὰγοντες εὐνόησαν
τὸ ἀντιφειμινιστικό πνεῦμα καὶ τὴς διακρίσεις σέ βάρ-
ρος τῶν γυναικῶν.

ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΙΟΘΕΣΙΑ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ
ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ "Γ. ΑΡΤΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Ε.Π.Ε.",
Κ. ΠΑΛΑΜΑ 25, ΤΗΛ. 23.12.317
ΒΙΒΛΙΟΘΕΣΙΑ Κ. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ
25ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 81, ΠΕΡΙΣΤΕΡΙ, ΤΗΛ. 55.47.902
ΤΙΑ ΔΟΥΛΑΠΙΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΑΩΤΟΣ»
ΜΕΘΩΝΗΣ 48, 106 81 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 36.26.344
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ «ΚΕΑΡΟΣ»
Γ. ΠΕΝΝΑΛΙΟΥ 6, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 36.15.783
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1988